

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI
KATEDRA HISTORIE

Kristýna Kořínková

**Islám očima českých cestovatelů na Blízký východ
v druhé polovině 19. století**

*Islam through the eyes of Czech travellers to the Middle East in the
second half of 19. century*

Bakalářská práce

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.

Olomouc 2014

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předloženou bakalářskou práci vypracovala samostatně a uvedla jsem v ní předepsaným způsobem všechny použité prameny a literaturu.

V Olomouci, 5. května 2014

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. Mgr. Radmile Švaříčkové Slabákové, Ph.D. za odborné vedení i za podnětné rady při zpracování této práce. Svým přátelům a rodině děkuji za podporu projevenou během studia a psaní práce.

Obsah

Úvod	5
1. Oblast Blízkého východu	7
1.1. Historie vzájemných vztahů mezi Západem a Východem.....	7
1.2. Situace na Blízkém východě v 19. století	10
2. Stereotypy spojované s oblastí Blízkého východu	13
2.1. Stereotypy spojované s islámem.....	15
3. Čeští cestovatelé do oblasti Blízkého východu	17
3.1. Historický nástin	17
3.2. Čeští cestovatelé v 19. století.....	19
4. Medailonky jednotlivých cestovatelů	23
4.1. František Klement	23
4.2. Jan Neruda	23
4.3. Josef Wunsch	25
4.4. Vilém Němec	26
5. Vnímání islámu a muslimské společnosti v dílech českých cestovatelů	28
5.1. Reflexe muslimské společnosti a kultury	29
5.1.1. Stereotyp blahobytu	29
5.1.2. Muslimská architektura	31
5.1.3. Vlivy západní civilizace v muslimském světě	33
5.1.4. Muslimské ženy	36
5.1.5. Domorodé obyvatelstvo	39
5.1.6. Postřehy z každodenního života.....	41
5.2. Reflexe vnímání islámu	43
Závěr	48
Anotace	51
Seznam pramenů a literatury	52

Úvod

Již od středověku vedle sebe žijí dva náboženské civilizační okruhy – křesťanský Západ a muslimský Východ. Historie jejich vzájemného soužití se většinou vedla cestou válek a krvavých bojů, ale i přes tento fakt se obě civilizace navzájem dokázaly obohatit. Z muslimské strany to bylo zachování spisů antických filozofů a poskytnutí různých výrobních technik, ze strany evropské se jedná o předání moderních politických a vědeckých myšlenek. Již ve středověku si na základě těchto styků západní společnost vytvořila stereotypní představy, které orientální oblast vykreslovaly jako místo snové, pohádkové a překypující nádherou. Na druhé straně byl Blízký východ chápán jako nebezpečné místo s převládajícím nepřátelským náboženstvím islámem. Tyto stereotypy se začaly postupně měnit během 18. a 19. století, kdy se muslimské země nacházely v období hlubokého úpadku a již dávno nepředstavovaly protivníka, kterého by se vyspělejší evropské státy měly obávat. Proměna chápání muslimského světa v evropské společnosti je téma, kterým bych se ve své práci chtěla zabývat. Tento jev budu prezentovat na konkrétním příkladu českých cestovatelů, kteří v druhé polovině 19. století navštívili oblast Blízkého východu a následně své dojmy zpracovali.

Pro uvedení do kontextu se na úvod této práce budu věnovat zejména historii vzájemných vztahů obou civilizací se zaměřením na situaci v oblasti Blízkého východu během 19. století. Dále přiblížím souhrn evropských názorů vůči muslimské společnosti a islámu. Pokusím se vystihnout změnu ve vnímání, která nastala ve sledovaném období. Též stručně shrnu historii českého cestování do oblasti Blízkého východu s tím, že pozornost budu věnovat hlavně cestovatelům v 19. století.

Těžiště této práce spočívá v analýze knižních děl českých autorů, kteří navštívili oblast Blízkého východu. Cíleně se zaměřuji na druhou polovinu 19. století, a zabývám se autory, kteří se hlásili k české národnosti a svá díla publikovali v českém jazyce.

Konkrétně se jedná o spisovatele Františka Klementa a jeho knihy *Z Jaffy do Jeruzaléma* a *Palestýna*, dále pak novináře a publicistu Jana Neruda, který se orientální tematice věnuje v knihách *Obrazy z ciziny* a *Obrázky z domova i ciziny*. Autorem cestopisů *Mimochodem – Příhody a nehody z cest* a *Z blízka a zdáli – Obrázky z cest* je středoškolský profesor a významný český cestovatel Josef Wünsch. Posledním z vybraných autorů je Vilém Němec, který ve svých knihách *Má dobrodružství cestou do Afriky*, *Nad rovníkem* a *Pětadvacet let v Africe* popisuje svůj dlouholetý pobyt v Egyptě. V práci se zaměřím hlavně na tematický rozbor děl, ve kterém bude pozornost soustředěna na to, jak vybraní cestovatelé vnímali muslimskou kulturu, společnost a náboženství. Následný výsledek poté podrobím srovnání s všeobecně ustálenými stereotypy vůči muslimskému Východu.

1. Oblast Blízkého východu

Oblast Orientu je pro Evropu nejen sousedem, zdrojem jejích civilizací a kulturním rivalem, ale také vždy představovala jednu z nejčastějších evropských představ jiného světa.¹ V Evropanech tato oblast často vzbuzovala obdiv, exotičnost a také strach z neznámého, cizího. Jak ve své knize ovšem poznamenává Edward W. Said „Orient neexistuje sám o sobě, právě tak jako neexistuje Západ. Stejně jako kulturní a zeměpisné celky typu ‚východu‘ a ‚Západu‘ jsou vytvořeny člověkem. Evropané si Orient vytvořili téměř zcela ve svých představách.“²

Jako zásadní protipól Západu se Orient, zvláště jeho blízká část, etabloval již od dávných dob. Hlavní úlohu přitom bezesporu hrály obavy z dobytých východních hnutí, spojené s rozšiřováním islámu, i křížové výpravy. „V Evropě už v době antiky nalezl kolektivní civilizační egocentrismus vyjádření ve stereotypu ‚Východ – Západ‘ (Orient – Okcident).“³ Během staletí tento politický a ideologický „orientalismus“⁴ vykrytalizoval v nejrůznějších předsudky ohledně chování, kulturního projevu nebo mentality asijských i afrických národů.

1.1. Historie vzájemných vztahů mezi Západem a Východem

Dějiny vztahů mezi „křesťanským Západem a muslimským Východem“ nepředstavují jen výčet dlouhé řady střetů na válečném poli, ale znamenají též nezpochybnitelný vklad do formování a obohacování se obou velkých světových civilizací.

¹ Je nutné mít na paměti, že existuje jistá rozdílnost pohledů na to, co je Orient. Edward W. Said ve své knize *Orientalismus: Západní koncepce Orientu* (2008) upozorňuje, že pro Evropana představuje Orient geografický prostor Blízkého východu, pro Američana je Orientem oblast Číny či Japonska, tedy území označované námi jako Dálný východ.

² SAID, Edward W.: *Orientalismus – Západní koncepce Orientu* (dále jen *Orientalismus*). Praha – Litomyšl 2008, s. 15.

³ MENDEL, Miloš – OSTŘANSKÝ, Bronislav – RATAJ, Tomáš: *Islám v srdci Evropy – Vliv islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí* (dále jen *Islám v srdci Evropy*). Praha 2007, s. 72.

⁴ Edward W. Said definuje orientalismus „jako postup, jímž Západ Orientu vládne, restrukturalizuje jej a spravuje“. SAID, E. W.: *Orientalismus*, s. 13.

Hovoří-li se o kontaktech či střetech mezi oběma civilizacemi, obvykle jsou jako prvopočátek uvedeny křížové výpravy na Blízký východ v 11. a 12. století. Při bližší studii ovšem vyplyne, že ke stykům mezi Západem a islámem docházelo již mnohem dříve. Islámská expanze začala hned po Muhammadově smrti v roce 632; muslimským vojskům podlehla nejen Persie a Egypt, ale později i Turecko a severní Afrika. V 8. a 9. století se se pod muslimskou nadvládou ocitl Iberský poloostrov⁵, Sicílie a na určitou dobu i některé části Francie. Na tento výjimečný výpad dokázala Evropa reagovat pouze úžasem a strachem.⁶

Jako jeden z hlavních důvodů křížových výprav na Blízký východ se uvádí „osvobození Svatého hrobu“ z muslimských rukou, tedy důvod veskrze náboženského charakteru. Ovšem jak autoři v knize *Svět Arabů* poukazují, hlavním důvodem, který „živil v účastnících první křížové výpravy fanatické náboženské nadšení, byla vidina materiálního zbohatnutí, kořisti a pokladů arabského východu pro chudé a nové pozemky pro přebytečné členy šlechtických rodů.“⁷ Dále zde hrálo důležitou roli rozhodnutí západního křesťanství posílit své pozice do východního Středomoří na úkor Byzance. V neposlední řadě můžeme uvést ekonomický důvod v podobě obchodních vztahů, které byly po muslimské expanzi v oblasti Levanty a následném dobytí Jeruzaléma v roce 1078, silně narušeny.⁸ Na koncilu v Clermontu roku 1095 papež Urban II. vyzval k první křížové výpravě. Tak začala půl druhého století dlouhá éra křižáckých tažení, během níž

⁵ Muslimská expanze na Iberský poloostrov začala roku 711, a v následujících desetiletích úspěšně pokračovala. V polovině 8. století byl na dobytém území založen umajjovský Córdobašský emirát, který byl za panování Abdurrahmána III. (912–961) prohlášen za chalífát. V této době dosáhla muslimská říše ve Španělsku svého vrcholu a poté následoval pozvolný, několik staletí trvajcí úpadek, který byl dovršen úspěšnou křesťanskou reconquistou a dobytím Granady roku 1492.

⁶ SAID, E. W.: *Orientalismus*, s. 74.

⁷ MENDEL, Miloš – MÜLLER, Zdeněk: *Svět Arabů*. Praha 1989, s. 58.

⁸ Tamtéž, s. 56.

se křesťanští vládcí pokoušeli s čím dál menším úspěchem ustavit křesťanskou vládu ve Svaté zemi a přilehlých oblastech Blízkého východu.⁹

Ačkoli tyto válečné výpravy nepřinesly žádné významné územní zisky, došlo během nich k zintenzivnění kontaktů s muslimským světem, což mělo význam v kulturním obohacení křesťanského světa. Přímý styk s Východem umožnil poznání pokročilejšího způsobu řemeslné i zemědělské výroby, dokonalejších výrobních nástrojů, výroby skla či hedvábí. Evropané se seznamují se zcela novými plodinami – rýží, kukuřicí, pohankou, citrony.¹⁰ Mimo jiné islámská kultura zachovala a křesťanské Evropě zprostředkovala odkaz antických filosofů, který pak stimuloval evropskou renesanci.

Islámská expanze nadále pokračovala a v polovině 14. století dokonce osmanští Turci, kteří v tuto dobu tvořili hlavní muslimský státní útvar, vtrhli na evropský kontinent. Nejprve oslabili Byzanc a posléze dobyli i většinu Balkánu. Zlomový bod nastal roku 1389, kdy křesťanská vojska prohrála bitvu na Kosově poli a Turkům se tak otevřely dveře do nitra Evropy.¹¹ Po tomto incidentu se evropští panovníci začali více zajímat o situaci na Balkáně a docházelo k podnikání dalších křížových výprav. Tentokrát ovšem křesťanům nešlo o znovudobytí Svaté země, ale chtěli vyhnat „mohamedány“¹² z Balkánského poloostrova a tím i z celého evropského kontinentu. I přes usilovné snažení evropských vladařů se stále nedařilo Turky porazit, natož je nějak výrazněji zatlačit mimo evropská území. Vrcholným okamžikem se stal rok 1453, kdy Osmané dobyli Cařihrad. Na příkaz sultána Mehmeta II. Fatiha (Dobývatele) byl Cařihrad přejmenován na Istanbul, a tím byla definitivně zakončena tisíciletá éra již dlouho skomírající Byzantské říše.¹³

⁹ HUNTINGTON, Samuel Phillips: *Sřet civilizací – Boj kultur a proměna světového řádu* (dále jen *Sřet civilizací*). Praha 2001, s. 248.

¹⁰ KUNSKÝ, Josef: *Čeští cestovatelé*. Praha 1961, s. 20.

¹¹ MENDEL, M. – OSTŘANSKÝ, B. – RATAJ, T.: *Islám v srdci Evropy*, s. 40.

¹² Tamtéž, s. 41.

¹³ Tamtéž, s. 42.

Nicméně v 15. století začal následovat obrat. Na Iberském poloostrově byla vítězně dobojována reconquista, která byla zakončena roku 1492 dobytím Granady. Téhož roku Kryštof Kolumbus poprvé přistál u břehů Ameriky a pro Evropu se otevřely nové obzory vývoje. Arabský svět neprožil onen dynamický rozvoj, na dlouhá staletí se uzavřel do sebe a ztratil svou někdejší vitalitu.¹⁴ Osmanská říše podnikla ještě poslední pokus o expanzi, jenž skončil marným obléháním Vídně roku 1683. Tento neúspěch znamenal počátek dlouhého ústupu, jehož součástí byl i boj pravoslavných národů na Balkáně za osvobození od osmanské nadvlády, expanze habsburského impéria a rychlé ovládnutí Černého moře a Kavkazu Ruskem. Samuel Huntington ve své knize *Střet civilizací* tuto změnu komentuje slovy: „Během období trvajícího přibližně jedno století se z ‚biče křesťanstva‘ stal ‚nemocný muž Evropy‘.“¹⁵

1.2. Situace na Blízkém východě v 19. století

Abychom pochopili mentalitu a smýšlení obyvatel obou civilizací v 19. století, musíme provést podrobnější analýzu vzájemných vztahů v této době. Jak již bylo poznamenáno výše, v tomto století se muslimská civilizace, stále ještě reprezentovaná Osmanskou říší, nacházela v hluboké krizi. Čehož Evropa využila a pomocí koloniálního dobývání začala pro změnu expanze do arabských zemí. V 18. století se hlavním nástrojem kolonizace stal zahraniční obchod, jelikož „počinání evropských zemí bylo motivováno vidinou úplného ovládnutí trhu v arabských zemích a celé osmanské říši“.¹⁶ Až další rozvoj kapitalismu v 19. století vyvolal potřebu zajistit si více než jen výhodné obchodní postavení. A tak začala éra dělení světa „v zájmu zajištění co možná nejvýhodnějšího postavení v mezinárodní kapitalistické konkurenci.“¹⁷ V rámci této západní expanze

¹⁴ MENDEL, M. – MÜLLER, Z.: *Svět Arabů*, s. 60.

¹⁵ HUNTINGTON, S. P.: *Střet civilizací*, s. 249.

¹⁶ MENDEL, M. – MÜLLER, Z.: *Svět Arabů*, s. 66.

¹⁷ Tamtéž.

náboženské motivy oproti středověku ustoupily zcela do pozadí a vystřídal je ekonomické a pak teprve politické pohnutky.¹⁸

V muslimských zemích byly moderní úspěchy křesťanských impérií pocíťovány jako nesnesitelné ponížení. Ale i přes všechn odpor proti kolonialistickým praktikám viděli muslimští představitelé ve vyspělých kapitalistických společnostech „vzory pro překonání zaostalosti a úpadku.“¹⁹ Tak započalo úsilí o modernizaci islámu podle norem převzatých ze Západu.²⁰ Na evropský kontinent byli vysíláni nejen diplomaté, kteří při svém návratu popisovali způsob fungování účinné byrokratické správy²¹, ale podnikaly se i tzv. cesty za vzděláním, během nichž skupinky studentů navštěvovaly přední evropské univerzity v Londýně, Paříži či dalších městech.²² Reformy se týkaly snad všech sfér života, od přestavby osmanské armády v evropském stylu, po snahy zavést parlament a ústavu, o evropeizaci v kultuře ani nemluvě. Postupně došlo k rozvoji hospodářství, vzdělanosti a řadu proměn prodělala i muslimská společnost, např. v některých zemích bylo postaveno mimo zákon mnohoženství.²³

Za jeden ze základních rozdílů mezi moderním Západem a islámským světem bylo považováno oddělení státu od církve. V islámu nikdy nedošlo k této formě sekularizace a náboženské právo bylo v muslimském světě společné jak pro moc světskou, tak duchovní. Vlivem reforem bylo postupně v několika islámských zemích Blízkého východu náboženské právo šaría odstraněno z ústavy a přestalo být součástí zákonů.²⁴

¹⁸ Koloniální expanzi zahájila Francie roku 1830 obsazením Alžírsko, roku 1881 učinila protektorát z Tuniska. O rok později Británie obsadila Egypt a v roce 1898 po porážce mahdistického povstání také Súdán. Ostatní části arabského světa se staly obětí kolonizace až v našem století: 1911 Italové vtrhli do Libye, 1912 Francie obsadila Maroko. Arabský Východ si evropské mocnosti rozdělily až po roce 1918 jako součást „tureckého dědictví“. MENDEL, M. – MÜLLER, Z.: *Svět Arabů*, s. 66.

¹⁹ KOVÁŘ, Jindřich: *Islám a muslimské země*. Praha 1984, s. 35.

²⁰ Modernizovat se ovšem mohly jen ty aspekty islámu, které nebyly přímo a výslovně dány Koránem a tradicemi (sunna). Tamtéž.

²¹ LEWIS, Bernard: *Kde se stala chyba? – Vliv Západu na Střední východ a jeho následná odpověď* (dále jen *Kde se stala chyba*). Praha 2003, s. 58.

²² Tamtéž, s. 54.

²³ MARTYKÁNOVÁ, Darina: *Dětství v novém Turecku – Postavení dítěte v istanbulske muslimské rodině v letech 1850 – 1940*. Historický obzor, 12, 2001, č. 11 – 12, s. 58.

²⁴ LEWIS, B.: *Kde se stala chyba*, s. 124.

Působením západní duchovní hierarchizace začalo také docházet k hierarchizaci muslimského duchovenstva (např. v Iránu v moderní době vznikl titul ajatolláhů²⁵). Což můžeme považovat za „pokřesťanštění“ islámu v jeho institučním, nikoli náboženském, smyslu“.²⁶ Celkově byl ovšem „zkostrnatělý“ islám, jež během staletí neprošel žádnou reformou, brán jako jeden z hlavních důvodů muslimského úpadku.

V rámci reformy v muslimském světě můžeme sledovat jistý rozpor mezi modernizací a tzv. pozápádňováním. Na rozdíl od modernizace, která měla být prospěšná a měla vést k znovuvzkříšení, bylo „pozápádňování“ bráno jen jako vedlejší efekt, který byl silně nežádoucí.²⁷ Jako příklad „pozápádňování“ můžeme uvést reformu v oblékání podle evropských vzorů nebo portrétování a zavedení fotografií, které byly akceptovány navzdory muslimskému zakazu zpodobňovat lidské podoby.²⁸

I přes všechny snahy byl pokus o modernizaci odsouzen k nezdaru. Jindřich Kovář v knize *Islám a muslimské země* argumentuje, že „modernismus odpovídal mentalitě a představám jen úzké vrstvy inteligence vzdělané na Západě, cestu mezi lidové masy si najít nemohl“.²⁹ Navíc se jednalo o pokus, který se snažil vměstnat změněný obsah společenských procesů do starých forem. Ale i tak se stal významným faktorem formujícím nacionalismus a odpor proti kolonialismu, který se naplno projevil ve 20. století.

²⁵ Titul ajatolláh je nejvyšší hodnost, jaké může v šíitském islámu dosáhnout znalec islámského práva.

²⁶ LEWIS, B.: *Kde se stala chyba*, s. 127.

²⁷ Tamtéž, s. 87.

²⁸ Tamtéž, s. 160.

²⁹ KOVÁŘ, J.: *Islám a muslimské země*, s. 36.

2. Stereotypy spojované s oblastí Blízkého východu

Do vzájemného hodnotícího procesu vždy vstupoval „sociálně psychologický sklon hodnotit civilizaci či zemi, v níž žijeme, jako lepší – morálnější a úspěšnější“.³⁰ Až do konce 18. století se Evropa o vstřícnější hodnocení a pochopení muslimského Orientu vůbec nepokusila a spokojovala se s teologickým a ideologickým přesvědčením sebe sama o „naší jediné pravdě“.³¹ Již od prvních křesťansko-muslimských kontaktů pozorujeme vzájemné obviňování a osočování, které vedlo ke vzniku ustálených stereotypů a negativních či kladných obrazů o obou civilizacích.³²

Mezi hlavní ustálené představy patří obraz o velkolepém bohatství orientálních zemí. Západnímu obyvatelstvu tento obraz zprostředkovávají první cestovatelé do tohoto prostoru, kteří ve svých zprávách popisují blahobyt sultánova dvora a velikost mešit s okázalou výzdobou. Také vzájemné obchodní kontakty posilují zdání bohatého Orientu. Do Evropy jsou dováženy exotické suroviny, jako káva či různé druhy koření, jež jsou vnímány jako luxusní.³³ Pokud hovoříme o Orientu, často se též setkáváme s přívlastkem „pohádkový“. Velký podíl na tom má známý soubor arabských příběhů a pohádek *Tisíc a jedna noc*, který je v Evropě známý od počátku 18. století díky francouzskému překladu Antoina Gallanda.³⁴

Stereotypy se nevytvářely jen ohledně zeměpisné oblasti, ale i vůči místnímu obyvatelstvu, v tomto případě převážně muslimům. Po celá staletí se totožnost muslimů v očích obyvatel Západu různě měnila. Byli to „Izmaelitě, Saracéni, Maurové, Turci,

³⁰ MENDEL, M. – OSTŘANSKÝ, B. – RATAJ, T.: *Islám v srdci Evropy*, s. 72.

³¹ Tamtéž, s. 73.

³² I v islámském světě nalezneme ustálené stereotypy vůči západní civilizaci: „...Západ je ovládán penězi a chamtivostí, modlářství zde figuruje jako nejodpornější náboženský přestupek.“ BURUMA, Ian – MARGALIT, Avishai: *Okcidentalismus – Západ očima nepřátel*. Praha 2005, s. 123.

³³ KREJČOVÁ, Lenka: *Typologie českých cestopisů do Orientu v druhé polovině 19. století* (dále jen *Typologie českých cestopisů*). Diplomová práce. Ústav bohemistiky, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity, Tábor 2011, s. 28.

³⁴ Knihy *Tisíce a jedné noci* z arabštiny do češtiny přeložil Felix Tauer, český orientalista a profesor, znalec dějin, kultury a jazyků Blízkého východu, Persie a Střední Asie.

Tataři, beduíni, Arabové“.³⁵ K těmto pojmům se záhy ustálila konkrétní vizuální představa, jež byla zvětčována tiskem a malířskými díly. Mezi hlavní prvky zobrazování patřil hábit, zahnutá šavle, turban a všudypřítomný pŕlměsíc. Typickým znakem muslimských karikatur byl orlí nos.³⁶ K vnějším znakům přibyly i povahové rysy – ctižádostivost, smělost, lakomost, žádostivost po penězích, divokost, hrdost vůči cizincům. Ovšem za základní vlastnost muslimů byla považována krutost.³⁷

Pro křesťanskou Evropu představoval muslimský Turek úhlavního nepřítel. V českém prostředí byl navíc brán jako utlačovatel slovanských bratrů na Balkáně. Jak poznamenává Tomáš Rataj: „Národně osvobozené boje Bulharů a Srbů u nás měly velké sympatie.“³⁸ Z náboženského hlediska byli Osmanští Turci bráni jako metla Boží, která je na lidstvo seslána v reakci na jeho hřichy.

Následkem úpadku a ústupu osmanské (islámské) moci v jihovýchodní Evropě a nástupu kapitalismu v Evropě západní se v 18. a později v 19. století postoj k Turkům a muslimům obecně, změnil. Z dříve obávaného protivníka se stává objekt zesměšňování, utváří se představa „zaostalého, nevypočitatelného a krutého Araba, který se tvrdošijně brání koloniální armádě, neboť nechápe, že mu přináší světlo civilizace“.³⁹ I v této době byli obyvatelé Orientu charakterizováni určitým vzhledem a typickými znaky. Jsou popisováni jako naivní, bez vlastní iniciativy, se sklonem k podlézavým lichotkám a pletichám, jsou hrubí, podezřívaví a notoričtí lháři. Jejich chování a jednání je vždy zobrazováno způsobem, který je přesným opakem toho evropského.⁴⁰ V cestopisné

³⁵ WHEATCROFT, Andrew: *Nevěřící – Střety křesťanstva s islámem v letech 638 – 2002*. Praha 2006, s. 304.

³⁶ RATAJ, Tomáš: *České země ve stínu pŕlměsíce*. Praha 2002, s. 256.

³⁷ Tamtéž, s. 261.

³⁸ Tamtéž, s. 223.

³⁹ MENDEL, M. – MÜLLER, Z.: *Svět Arabů*, s. 12.

⁴⁰ SAID, E. W.: *Orientalismus*, s. 52.

literatuře z tohoto období se dokonce setkáváme s tím, že jsou Orientálci vnímáni a popisováni jako objekt či exponát.⁴¹

Prostor českých zemí byl v průběhu dějin ovlivněn islámem velice slabě. Proto na něj nikdy nebylo nahlíženo tak nepřátelsky, jako tomu bylo v jiných zemích, které s ním měly konkrétní historické zkušenosti. Samozřejmě se vyskytly i výjimky, kdy vznikaly nenávistné tendence vůči osmanským Turkům, ovšem tyto negace vždy souvisely s konkrétním nebezpečím v rámci ohrožení monarchie. Obecně česká společnost, na rozdíl od občanů koloniálních států, neměla vůči obyvatelům orientálních zemí rasistické tendence ani pocit nadřazenosti.⁴²

2.1. Stereotypy spojované s islámem

Zásadní rozdíl mezi oběma civilizacemi tvoří náboženství. Již od středověku mezi křesťanstvím a islámem panuje konflikt, který pramení z jisté podobnosti. Obě náboženství jsou jak monoteistická, uznávající suverenitu jednoho boha, tak i univerzalistická, tudíž si činí nárok na to, být jedinou pravou vírou. Dále jsou to náboženství misionářská, jejichž povinností je obracet na svoji víru nevířící. Islám se od svých počátků šířil územními výboji, a kde se k tomu naskytla příležitost, činilo tak i křesťanství. Proto můžeme sledovat jistou podobnost v paralelních pojmech „džihád“ a „křížová výprava“.⁴³

V západní společnosti byl islám chápán jako typická křesťansko-judaistická hereze. Navíc byl považován za náboženství pohanské, jelikož nebylo dáno od Boha, ale od člověka, muslimského Proroka Muhammada. Ten byl tudíž definován jako šířitel falešného Zjevení, a rovněž se stal symbolem chlípnosti, zhýralosti a sodomie. Celý islám byl pak

⁴¹ MACKOVÁ JÚNOVÁ, Adéla – NAVRÁTILOVÁ, Hana – HAVLŮJOVÁ, Hana – JŮN, Libor: *„Krásný, báječný a nešťastný Egypt!“ – Čeští cestovatelé konce 19. a první poloviny 20. století* (dále jen *Krásný, báječný ...*). Praha 2009, s. 540.

⁴² BOROVIČKA, Michael: *Velké dějiny zemí Koruny české – Cestovatelé* (dále jen *VDZKČ*). Praha – Litomyšl 2010, s. 545.

⁴³ HUNTINGTON, S. P.: *Sřet civilizací*, s. 250.

často podáván jako náboženství oddávající se tělesným chříčům. Dokladem toho byla instituce mnohoženství v muslimských zemích.⁴⁴

Od postavy Muhammada se také odvíjelo evropské označení islámu, „mohamedánství“. Správný muslimský termín „islám“ se například v 19. století používal jen v odborných kruzích.⁴⁵ V našich oblastech byl islám spojen převážně s činností osmanských Turků, proto se o něm hovořilo jako o tureckém náboženství. Stejně tak bylo slovo Turek vnímáno jako synonymum pojmu muslim, a například Korán byl „znám jako alkorán, zákon turecký“.⁴⁶

⁴⁴ RATAJ, T.: *České země ve stínu půlměsíce*, s. 239.

⁴⁵ SAID, E. W.: *Orientalismus*, s. 81.

⁴⁶ RATAJ, T.: *České země ve stínu půlměsíce*, s. 234.

3. Čeští cestovatelé do oblasti Blízkého východu

Dějiny českého cestovatelství zahrnují nejméně osm století mnohotvárného vývoje. Během této doby se velké množství našich předků z nejrůznějších příčin dostalo za hranice českých zemí. Do ciziny se podnikaly cesty „za obchodem, řemeslem, studii, cesty poutní, s poselstvími, válečnické, za žoldem, ve dvorských službách, rytířské jízdy, pouti za zdravím“.⁴⁷ První cesty jsou anonymní, neznáme cestovatele ani cíl jeho cesty, a proto až s nástupem písemných zpráv našich předků dostáváme možnost, sestavit jakousi řadu skutečných cestovatelů od středověku až po dnešní dobu.⁴⁸

3.1. Historický nástin

Oblast Blízkého východu byla pro obyvatele Čech spojena od raného středověku s nábožensky motivovanou touhou navštívit Svatou zemi. Právě proto byli poutníci prvními cestovateli do této oblasti. Jako příklad můžeme uvést pražského biskupa Vojtěcha Slavníkovce a Jindřicha Zdíka, který cestu na Východ podnikl hned několikrát, nebo kněze Jeronýma Pražského a kronikáře Beneše z Hořovic, kteří do Svaté země putovali na začátku 15. století.⁴⁹ Jelikož žádný z těchto cestovatelů nezanechal ucelenou zprávu, můžeme se o jejich výpravách dočíst jen z útržků v kronikách.

Nesmíme ovšem opomenout české zástupce během křížových výprav. Druhé křížové výpravy v roce 1146 se zúčastnil český kníže Vladislav II., jehož vojsko tehdy táhlo přes Rakousy, Uhry a Balkánský poloostrov do Cařihradu a přes Bospor na pokraj Malé Asie, odkud se naši křižáci bez úspěchu a po velkých ztrátách vrátili zpět. I třetí křížová výprava v letech 1189–1192 měla českou účast a to v podání šlechticů vedených Přemyslem Děpoltem II., který nakonec zemřel na mor při obléhání Akkonu.⁵⁰

⁴⁷ KUNSKÝ, J.: *Čeští cestovatelé*, s. 15.

⁴⁸ Tamtéž, s. 10.

⁴⁹ Tamtéž, s. 15.

⁵⁰ Tamtéž, s. 20.

Od konce 15. století se jako důležitý pramen pro poznání cestopisných zájmů našich krajanů řadí cestopis.⁵¹ S nástupem cestopisné literatury můžeme sledovat změnu charakteru cest – z obyčejných poutí do Svaté země za účelem návštěv svatých míst se staly cesty objevitelské a dobrodružné, které byly podnikány s cílem toho, že budou následně i zaznamenány, a tak zprostředkovány široké veřejnosti. Nejstarší známý český cestopis zanechal utrakvistický kněz bakalář Martin Křivoústý. Jeho stručné dílo vyšlo v latinské verzi roku 1477 a do češtiny bylo přeloženo roku 1490.⁵² Druhým českým cestopisem je *Cesta z Čech do Jeruzaléma a Kaira*, spis člena jednoty bratrské Martina Kabátníka, který svoji cestu vykonal v letech 1491–1492. Třetím z českých poutníků do Svaté země v 15. století byl severočeský šlechtic Jan Hasištějnský z Lobkovic, jenž na Východ cestoval v roce 1493 a svoji cestu popsal v díle *Putování Léta Páně 1493 k Božímu hrobu vykonané*.⁵³

V 16. století se počet našich cestovatelů, kteří putovali na Blízký východ, podstatně rozhojňuje. Cesty už nesměřují jen k poznání biblických míst, ale i tureckého hospodářství, správy a vojenství. Z toho důvodu jsou z velké části výsadou pouze šlechty a měšťanstva.⁵⁴ V letech 1577–1584 pobýval v Turecku významný český šlechtic a politik Václav Budovec z Budova. Dalším cestovatelem je Václav Vratislav z Mitrovic, který se roku 1591 zúčastnil diplomatické cesty do Cařihradu s císařským dvorním radou Bedřichem Krekvicem a jeho družinou. Třetici cestovatelů z 16. století uzavírá Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic, který o své cestě vykonané roku 1598 sepsal dílo *Cesty z Království českého do Benátek, odtud po moři do země svaté*.⁵⁵

V následujících dvou staletích můžeme pozorovat jistý útlum v cestování na Blízký východ, který byl v našich zemích překonán až v 19. století. Právě v této době byl Orient,

⁵¹ GOMBÁR, Eduard: *Úvod do dějin islámských zemí*, Praha 1994, s. 48.

⁵² Tamtéž.

⁵³ MENDEL, M. – OSTŘANSKÝ, B. – RATAJ, T.: *Islám v srdci Evropy*, s. 188.

⁵⁴ KUNSKÝ, J.: *Čeští cestovatelé*, s. 28.

⁵⁵ GOMBÁR, E.: *Úvod do dějin islámských zemí*, s. 50.

zvláště jeho bližší část, místem, kam celkově Evropané s oblibou cestovali a o němž psali.⁵⁶ Také se setkáváme s dvěma naprosto novými fenomény – turistikou a orientalistikou.⁵⁷ Vznik a rozvoj turistiky byl spojen hlavně s expanzí dopravy, rozšířením železnice i v zemích Blízkého východu a zlepšením podmínek plavby po moři. Turistické cesty vedly hlavně do Egypta, kde se v 19. století nalézala města, která svým obyvatelstvem spíše připomínala města evropská.⁵⁸ Vznik orientalistiky, jako nového vědního oboru, je spjat hlavně se změnou vnímání Východu, na který se pomalu přestávalo pohlížet jako na nepřátelský a necivilizovaný, ale začaly se vyzdvihoval různé kvality od kulturních počínaje a jazykových konče. Mnoho evropských vědců-profesorů cestovalo na Blízký východ, kde se snažili pochopit místní zvyky a osvojili si tamní jazyk, a po návratu do vlasti se zasloužili o založení prvních orientálních ústavů. Na pražské univerzitě se orientalistika začala přednášet v roce 1884 a jejím zakladatelem a zároveň prvním českým profesorem zabývajícím se touto tematikou byl Rudolf Dvořák (1860 – 1920).⁵⁹

3.2. Čeští cestovatelé v 19. století

V tzv. dlouhém 19. století⁶⁰ nastal bouřlivý a dramatický vývoj ve většině států a národů Evropy, české země nevyjímaje. Hlavně druhá polovina století se u nás vyvíjela v nepřetržitém sledu „emancipačních bojů jazykových, kulturních, národnostních, hospodářských i politických“.⁶¹ Přesto i v této době státoprávních zápasů se našli jedinci, kteří měli stále chuť poznávat jiné, cizí, daleké, a neváhali vycestovat za hranice českých

⁵⁶ SAID, E. W.: *Orientalismus*, s. 181.

⁵⁷ MACKOVÁ JŮNOVÁ, A. – NAVRÁTILOVÁ, H. – HAVLŮJOVÁ, H. – JŮN, L.: *Krásný, báječný ...*, s. 37.

⁵⁸ Tamtéž, s. 38.

⁵⁹ GOMBÁR, E.: *Úvod do dějin islámských zemí*, s. 55.

⁶⁰ Období mezi Francouzskou revolucí a první světovou válkou, kam se „s různými časovými posuny ve většině evropských zemí soustředily základní modernizační změny zániku stavovské a formování občanské společnosti, průmyslové revoluce a utváření nových sociálních vazeb“. ŘEZŇÍK, Miloš: *Formování moderního národa – Evropské „dlouhé“ 19. století*. Praha 2003, s. 184.

⁶¹ ROZHOŇ, Vladimír: *Cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti (dále jen Cestovatelé a obraz zámoří)*. Praha 2005, s. 5.

zemí. Z cestování se stává fenomén a období let 1860–1918 můžeme bezpochyby nazvat „zlatou érou českého cestovatelství“.⁶²

Zvýšená cestovatelská činnost byla doprovázená všeobecným zájmem společnosti o zprávy z cizích krajín. Mezi čtenáři byly oblíbené hlavně cestopisy, cestopisné črty a fejeton, který se v našich zemích začal rozvíjet s nástupem májovské generace.⁶³ O jeho popularizaci se zasloužil hlavně Jan Neruda a Vítězslav Hálek.

Soubor novodobých českých cestovatelů vykazuje osobnosti různého původu a zaměření. Do oblasti Blízkého východu se vydávají jak dobrodruzi, jejichž počet ovšem oproti předešlým obdobím výrazně poklesl, tak i vědci, odborníci, cestující spisovatelé a výtvarní umělci.⁶⁴ Mění se i profil samotného cestovatele, objevuje se postava cestovatele – profesionála, který svému poslání obvykle zasvětil celý svůj život.⁶⁵

Mezi hlavní cíle cest do oblasti Blízkého východu stále patřila Palestina, hlavně svatá města Jeruzalém a Betlém. Ovšem nejnavštěvovanějším místem, které na svých cestách nevynechal snad žádný český cestovatel, byl Istanbul. Za toto prvenství může jistě fakt, že hlavní město Osmanské říše bylo důležitou obchodní křižovatkou a představovalo tak „most mezi Evropou a Asií“. Častým cílem výprav byl též Egypt, a to hlavně díky zlepšení dopravní dostupnosti (bezpečnější lodní přeprava). Cestovalo se i do dalších muslimských zemí, které se nacházely mimo hranice Osmanské říše, a to převážně do Persie.⁶⁶

Pokud hovoříme o českém cestovatelství v 19. století, nesmíme opomenout zmínit hlavní soukromou instituci, jež cestovatelům pomáhala v jejich činnosti, dům U Halánků na Betlémském náměstí v Praze. V tomto centru, jehož hlavním iniciátorem byl Vojtěch

⁶² BOROVIČKA, M.: *VDZKČ*, s. 386.

⁶³ KUNSKÝ, Josef: *Čeští cestovatelé*. 2. díl. Praha 1961, s. 481.

⁶⁴ BOROVIČKA, M.: *VDZKČ*, s. 394.

⁶⁵ Tamtéž, s. 393.

⁶⁶ NAVRÁTILOVÁ, Hana: *Krásný, báječný a nešťastný – Orient a čeští cestovatelé v 19. století*. Dějiny a současnost, 6, 2009, s. 35.

Náprstek, se našim dobrodruhům dostávalo mravní i peněžní podpory, zde se vystavovaly přivezené památky, organizovaly přednášky, výstavy a připravovaly cestopisné spisy.⁶⁷

Mezi první české cestovatele na Blízký východ v 19. století patří pražský zlatník Jan Žvejkal (1782–1854). O svých cestách zanechal dílo, které je pro dnešního čtenáře takřka neznámé, a nese obšrný název *Popsání trojích cest a po moři v Evropě, Asii a Africe roku 1818–1833 na posvátná místa v zemi svaté čili do města Jerusaléma k Božímu hrobu vykonaných od Jana Žvejkala, poutníka, mistra zlatnického a měšťana pražského*.⁶⁸

Zajímavou osobností je bezesporu dělostřelecký hejtman August Karel Kříž, který roku 1851 v rámci neoficiální rakouské mise vojenských odborníků odcestoval do Persie. Během osmiletého působení se mu zde podařilo zřídit vojenskou akademii a úspěšně vycvičit dvě dělostřelecké baterie. Dále sestrojil první přesnou mapu Teheránu i s přilehlým okolím a do hlavního města zavedl mnohé technické novinky, například telegraf.⁶⁹ Kříž napsal řadu fejetonů, které byly v roce 1881 vytištěny v chrudimském čtrnáctideníku *Posel z východních Čech*.⁷⁰

V témže roce se na východ vydal i rokycanský rodák Josef Wunsch. Dvouletou cestu zahájil nejprve v Egyptě, poté svoji pozornost přesunul k Arménii a Kurdistánu, kde během mapování oblasti našel prameny Eufratu a Tigridu.⁷¹ Svě cesty po Malé Asii popisuje ve sbírkách fejetonů *Po souši a po moři* (1880), *Z blízka a z dáli* (1887) a *Mimochodem* (1891).

Z českých spisovatelů, kteří navštívili země Blízkého východu, můžeme jmenovat přední představitele Májovců Vítězslava Háška a Jana Nerudu. V roce 1865 navštívil Hášek

⁶⁷ KUNSKÝ, J.: *Čeští cestovatelé*. 2. díl, s. 13.

⁶⁸ http://egyptologie.ff.cuni.cz/travel_web/cestov_pred_1918.pdf [cit. 2014-03-28]

⁶⁹ BEČKA, Jiří: *Dva z Čech budovali školu v Teheránu*. In: DUHAJSKÁ, Alena (ed.): *Dobré dílo českých rukou*. Praha 2001, s. 7.

⁷⁰ ROZHOŇ, V.: *Cestovatelé a obraz zámoří*, s. 36.

⁷¹ RODR, Josef: *Příběhy z dalekých krajin*. Hradec Králové 1986, s. 146.

Cařihrad a Malou Asii, o pět let později tyto kraje a navíc ještě Palestinu a Egypt procestoval Neruda. Hálkovy cestopisné fejetony vycházely pouze v dobovém tisku, kdežto Neruda se dopracoval ke třem knižním vydáním. Cesty po Blízkém východě jsou převážně shrnuty v *Obrazech z ciziny* (1872).⁷² Dalším cestujícím spisovatelem byl František Klement, který ve službách Ludvíka Salvatora navštívil Malou a Střední Asii a severní Afriku. O svých cestách sepsal tři cestopisy – *Z Jaffy do Jeruzaléma* (1894), *Palestina* (1895) a *Z ovzduší harémů a pouští* (1909).⁷³

Velice zajímavou postavou spojenou s českým cestováním na Blízký východ je lékárník, znalec africké přírody a organizátor loveckých výprav do severní Afriky, Vilém Němec. Svoji výpravu započal roku 1883, kdy se přes Balkán dostal do Cařihradu a následně pokračoval přes Svatou zemi až do Egypta, kde zůstal následujících pětadvacet let.⁷⁴ Své zážitky z orientálního pobytu shrnuje v knihách *Nad rovníkem* (1921), *Má dobrodružství cestou do Afriky* (1923) a *Pětadvacet let v Africe* (1930).

Koncem 19. století se v českých zemích začala prosazovat samostatná zeměpisná věda a mnoho mladých zeměpisců se snažilo poznat nové kraje. Jedním z nich byl Emanuel Fait, který severní Afriku procestoval v letech 1891–1892.⁷⁵ V rámci své cesty kolem světa v letech 1893–1894 se na Východ podíval i středoškolský učitel Josef Kořenský. Většina jeho prací má převážně „charakter popularizačně podaného zeměpisu světa“⁷⁶ a byla několikrát přepracována za účelem přiblížení cestopisné literatury pro mládež. Mezi jeho neznámější dílo zřejmě patří *Cesta kolem světa 1893–1894*.

⁷² RODR, Josef: *Příběhy z dalekých krajin*. Hradec Králové 1986, s. 115.

⁷³ ROZHOŇ, V.: *Cestovatelé a obraz zámoří*, s. 117.

⁷⁴ http://egyptologie.ff.cuni.cz/travel_web/cestov_pred_1918.pdf [cit. 2014-03-28]

⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁶ ROZHOŇ, V.: *Cestovatelé a obraz zámoří*, s. 124.

4. Medailonky jednotlivých cestovatelů

Než přistoupíme k samotné analýze toho, jak vybraní cestovatelé ve svých dílech vnímají muslimskou společnost, kulturu a náboženství, uvedeme obecná fakta o životech vybraných cestovatelů. Autoři jsou postupně řazeni podle času vykonání své cesty.

4.1. František Klement

Tento český spisovatel a cestovatel žil v letech 1851–1933. Jeho díla představují převážně cestovatelskou prózu, ve které se orientuje na zobrazování arabského světa. Autoři *Lexikonu české literatury* ho vyzdvihují jako „vnímavého pozorovatele, jehož práce zůstaly nedotčeny literárním exotismem sklonku 19. století.“⁷⁷ Ze svých cest zasílal dopisy do redakcí *Národních listů* a *Lumíra*, s jeho cestopisnými texty se ovšem můžeme setkat i na stránkách časopisu *Květy*. Často publikovat pod pseudonymem Quido Mansvet.⁷⁸

Jak již bylo poznamenáno výše, ve službách arcivévody Ludvíka Salvátora Toskánského procestoval několik evropských zemí, a dále i blízkovýchodní Turecko, Sýrii, Palestinu či severní Afriku.⁷⁹ Je autorem tří cestopisů s orientální tematikou *Z Jaffy do Jeruzaléma* (1894), *Palestina* (1895) a *Z ovzduší harémů a pouští* (1909).

4.2. Jan Neruda

Tento významný český básník a představitel literární generace májovců, žijící v letech 1834–1891, strávil takřka polovinu svého života na Malé Straně v Praze. Psal básně a povídky, později se začal věnovat fejetonu. Po maturitě studoval právnickou

⁷⁷ TAXOVÁ, Eva: *František Klement*. In: FORST, Vladimír (ed.): *Lexikon české literatury – Osobnosti, díla, instituce*. 2/II K-L. Praha 1993, s. 706.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Jeho cesty po evropském kontinentu zahrnovaly hlavně Španělsko, Francii, Itálii a Řecko. Život v antickém Římě se mu stal inspirací pro sepsání dvou beletrií – *Messalina* (1903) a *Dva obrazy ze života starořímského* (1905).

fakultu, kterou ovšem po třech semestrech opustil a přestoupil na fakultu filozofickou.⁸⁰ Studium nedokončil a začal se živit novinářinou. Nejprve pracoval v německém pražském deníku *Tagesbote aus Böhmen*. Později začal své cestopisné fejetony uveřejňovat pod čarou v deníku *Hlas* a zejména v *Národních listech*, kde působil od roku 1865 a setrval zde až do své smrti.⁸¹

Jeho fejetony mají nadprůměrnou literární úroveň a stávají se mu výhodnou formou pro záznamy z cest. Autor je shrnul do tří knih. V roce 1864 vyšly *Pařížské obrázky*, v roce 1872 *Obrazy z ciziny* a 1877 to byly postřehy z návštěvy Německa *Menší cesty*. V díle *Obrazy z ciziny* zaznamenává cestu, kterou podnikl s otcem pozdější slavné operní pěvkyně Emy Destinové Emanuelem Kittlem v 70. letech 19. století do oblasti Blízkého východu. Cesta vedla přes Cařihrad až do Egypta.⁸² Všechny jeho fejetony „obsahují hlubší úvahy včetně politologických pasáží“⁸³ a naznačují tak, že své zahraniční návštěvy chápal spíše jako studijní cesty, než rekreační pobyty.

Z Nerudovy básnické tvorby můžeme vyjmenovat sbírku *Hřbitovní kvítí* (1858), *Knihy veršů* (1868) nebo *Písně kosmické* (1878), které u dobových čtenářů zaznamenaly největší úspěch. Poslední jeho sbírka *Zpěvy páteční* (1896) byla vydána posmrtně Ignátem Hermannem a Jaroslavem Vrchlickým. Vedle básnické tvorby Neruda tvořil i prozaické texty. V tomto směru jsou nepochybně jeho vrcholným dílem *Povídky malostranské* (1878).⁸⁴

I přes svoji bohatou literární činnost, se Neruda celý život potýkal s nouzí. Od toho se odvíjely i problémy s alkoholem, jež se z velké části podepsaly na jeho zdravotním

⁸⁰ KREJČOVÁ, L.: *Typologie českých cestopisů*, s. 37.

⁸¹ BOROVIČKA, M.: *VDZKČ*, s. 552.

⁸² NAVRÁTILOVÁ, Hana: *Egypt v české kultuře přelomu devatenáctého a dvacátého století* (dále jen *Egypt v české kultuře*). Praha 2001, s. 39.

⁸³ BOROVIČKA, M.: *VDZKČ*, s. 552.

⁸⁴ KREJČOVÁ, L.: *Typologie českých cestopisů*, s. 39.

stavu. Jan Neruda zemřel na rakovinu tlustého střeva a je pochován na Vyšehradském hřbitově v Praze.

4.3. Josef Wunsch

Patřil mezi přední české cestovatele své doby. Svými výsledky z cest do Arménie a Kurdistánu se nesmazatelně zapsal do dějin světové geografie.

Josef Wunsch se narodil 29. června 1842 v rodině chudého rokycanského koželuha. Studoval na gymnáziu v Plzni a poté na piaristickém gymnáziu v Novém Městě pražském. Po absolvování filozofické fakulty na pražské univerzitě, složil roku 1872 státní zkoušky a byl jmenován profesorem českého a německého jazyka na učitelském ústavu v Jičíně, kde působil až do roku 1886. Právě v tomto období nejvíce cestoval. Roku 1875 prvně navštívil Cařihrad, následující rok se vydal do Tunisu. Poznal také Itálii a „orientální“ části monarchie, Halič a Uhry.⁸⁵ Všechny tyto výpravy bral jako přípravu na velkou výzkumnou cestu, kterou začal realizovat na podzim roku 1881.

Dvouletou výpravu po Blízkém východě započal v egyptské Alexandrie a poté v Káhiře. Vzhledem k tomu, že v této době byla v popředí vědeckého i cestovatelského zájmu Afrika, měl původně v plánu provádět průzkum Sahary. Na radu Vojty Náprstka však svůj zájem obrátil k Arménii a Kurdistánu.⁸⁶ Zde během průzkumu u perských hranic, konkrétně na hoře Ašrut Daga, okopíroval vytesaný klínový nápis.⁸⁷ Ovšem nejvýznamnějším objevem, který Wunsch v této oblasti učinil, bylo nalezení pramenů asijských veletoků Eufratu a Tigridu.

Wünschova vědecká kořist z této cesty byla impozantní. Zakreslil zhruba 20 000 km² dosud nezmapovaných oblastí a uskutečnil i národopisné výzkumy. Sbírkou

⁸⁵ BOROVÍČKA, M.: *VDZKČ*, s. 401.

⁸⁶ ROZHOŇ, V.: *Cestovatelé a obraz zámoří*, s. 36.

⁸⁷ Roku 1886 spolu s vídeňským semitistou H. Müllerem publikoval překlad nápisu, který obsahoval záznam o obětech pro boha Chaldiho. MARTÍNEK, Jiří – MARTÍNEK, Miloslav: *Kdo byl kdo – Naši cestovatelé a geografové* (dále jen *Kdo byl kdo*). Praha 1998, s. 469.

z této cesty věnoval Náprstkovu muzeu.⁸⁸ Ze svých blízkovýchodních cest vytěžil celou řadu črt a fejetonů, které souborně vydal ve třech knihách - *Po souši a po moři* (1880), *Z blízka a z dáli* (1887) a *Mimochodem* (1891). Obecně se Wunsch řadí mezi průkopníky cestopisného žánru v Čechách.

4.4. Vilém Němec

Byl významnou osobností českého cestovatelství, žijící v letech 1857–1942. Bezmála pětadvacet let prožil v oblasti Orientu, a svým odkazem výrazně přispěl nejen k rozšíření zoologických obzorů v monarchii, ale také tamějším čtenářům přiblížil skutečný život orientální společnosti.

Studoval gymnázium v Bohosudově na Teplicku, avšak po ukončení šesté třídy odešel do lékárny paní Hallové v Jaroměři. Po zaučení získal místo asistenta v lékárnách v Sofii a následně v italské lékárně v Istanbulu. Po návratu do Prahy se věnoval odborným, hlavně zoologickým studiím, a i nadále pracoval jako lékárník v Hradci Králové.

Na svoji dlouhou plánovanou cestu do Orientu se vydal v roce 1883. Kvůli nedostatku finančních prostředků si cestou přivydělával jako lékárnický asistent v Srbsku, Bulharsku a Jeruzalémě, kde dokonce zřídil lékárnu ve františkánském klášteře. Během několikaměsíčního pobytu podnikl několik výprav do okolí Svatého města a hlavně se snažil naučit arabsky. Roku 1885 dorazil do Egypta, kde si v Káhiře založil malou loveckou kancelář pro turisty. Také se vypravil do pouště k beduínům, se kterými půl roku žil jako člen jejich společenství, aby „se tak důkladně seznámil s jejich mravy, zvyky a poznal prostředí, do kterého se později vypravoval na četné lovecké výpravy“.⁸⁹ Vilém Němec dále v Káhiře působil jako zvěrolékař, spravoval pštrosí farmu a jako dodavatel zoologických zahrad obchodoval se živými zvířaty. Jeho hlavní obživou však bylo organizování loveckých výprav. Čtrnáctkrát se v rozmezí let 1886–1910 vydal na dlouhé

⁸⁸ BOROVIČKA, M.: *VDZKČ*, s. 407.

⁸⁹ MACKOVÁ JŮNOVÁ, A. – NAVRÁTILOVÁ, H. – HAVLŮJOVÁ, H. – JŮN, L.: *Krásný, báječný ...*, s. 259.

výpravy, jež směřovaly „do Fajjúmské oázy, na poloostrov Sinaj, do Súdánu, Etiopie a Somálska“.⁹⁰ Mezi jeho zákazníky patřily mnohé významné osobnosti, jako baron Rothschild či příslušníci habsburského panovnického rodu.

Zážitky ze svého pobytu v Orientu shrnul v dílech *Nad rovníkem* (1921), *Má dobrodružství cestou do Afriky* (1923) a *Pětadvacet let v Africe* (1930). Hlavně v poslední ze zmiňovaných knih, autor seznamuje čtenáře se svým vlastním pohledem na Orient a zároveň dokresluje pohled na evropskou, hlavně rakouskou, komunitu, jež žila v Káhiře.⁹¹

⁹⁰ MARTÍNEK, J. – MARTÍNEK, M.: *Kdo byl kdo*, s. 310.

⁹¹ MACKOVÁ JŮNOVÁ, A. – NAVRÁTILOVÁ, H. – HAVLŮJOVÁ, H. – JŮN, L.: *Krásný, báječný ...*, s. 264.

5. Vnímání islámu a muslimské společnosti v dílech českých cestovatelů

Následující kapitola se zabývá tematickým rozbořem jednotlivých textů. Zaměříme se na to, jakým způsobem vybraní cestovatelé přistupovali k odlišnostem muslimské společnosti a kultury, a také na to, jak vnímali islám. Zároveň sledujeme, jak je naplňován či nenaplňován stereotypní obraz Orientu.

U každého cestovatele se samozřejmě setkáváme s tendencí, zobrazovat co možná nejvíce odlišné a pro tehdejší českou společnost neznámé kuriozity z všedního dne orientálních obyvatel. I přes to si v jejich dílech můžeme povšimnout ustálených témat, jako jsou chudoba, muslimské ženy či kontrast mezi Orientem a Západem. Dále je to fenomén islámu a s ním spjatá otázka pobožnosti tamních obyvatel a muslimského pohledu na křesťanství. Každý z cestovatelů odlišně přistupoval k domorodému obyvatelstvu, jeho zvykům a náboženství, ovšem u žádného nenalezneme veskrze negativní pohled či vyhraněné tendence.

Vybrané osobnosti si můžeme rozdělit dle společenských a osobnostních faktorů. Zaprvé to je jejich přístup a také to, jak obraz jiných kultur a národů dokázali podat české společnosti. Cestující spisovatelé, František Klement a Jan Neruda, byli spíše nezaujatými pozorovateli, kteří se snažili o zprostředkování co nejvíce objektivního obrazu. Podobný přístup pozorujeme i u Josefa Wünsche, jež své dojmy zachytil velmi autentickým a věrohodným způsobem.⁹² Vilém Němec se od ostatních cestovatelů odlišuje. Převážně zaznamenává jen ty události, které byly spjaty s jeho osobou. Těmito „příběhy“ ovšem čtenáři poskytuje podrobný obraz o všedním životě v muslimském světě.

⁹² Wunsch sám zdůrazňuje, že jeho cílem bylo co nejlépe poznat domorodé obyvatelstvo, a pokud možno odložit evropskou nadřazenost. „Co se mi může stát? Leda, že pojedu s tuzemci, že blíže budu s nimi obcovati, že blíže je poznám. Ale to právě chci. Či snad proto přišel jsem do Egypta, abych poznal nabubřelého Evropana, abych pozoroval bavlněný podoby lidský žok, jak plné kapsy občas si obtěžkává a vyhrnutými pysky hloupost' svou odfrkuje?“. ROZHON, V.: *Cestovatelé a obraz zámoří*, s. 174.

Vzdělání, jako další rozdělovací faktor, již nehraje takovou roli, jako v dobách předešlých.⁹³ Každý z cestovatelů v 19. století měl tu možnost, aby si svoji cestu dopředu pečlivě připravil, seznámil se zvyky a kulturou dané společnosti či se naučil tamní řeč. Pro přehlednost jen uvedeme, že jediný, kdo měl dokončené vysokoškolské vzdělání, byl Josef Wunsch.

Důležitým faktorem byl též účel jejich cesty. Jan Neruda podnikl po Blízkém východě cestu v poznávacím duchu, stejně tak František Klement, akorát s tím rozdílem, že cestoval v rámci pracovních závazků. Jako vědeckou expedici svoji výpravu pojal Josef Wunsch. Dlouhodobé přípravy na cestu se ovšem týkaly převážně badatelské oblasti, a nijak neovlivnily jeho pozdější pohled na domorodou kulturu. Vilém Němec patřil k těm cestovatelům, kteří se do cizích krajin vydali hledat obživu. Němcovi se povedlo nejen vydobýt si postavení v několika pracovních pozicích, ale dokonce se i pokusil sžít s tamním obyvatelstvem a lépe porozumět jeho mentalitě a obyčejům.

5.1. Reflexe muslimské společnosti a kultury

Následující analýza se snaží o reflexi ústředních a nejčastěji vnímaných skutečností, které posléze v evropském civilizačním okruhu získaly zaujaté zabarvení a stávaly se všeobecně uznávanými stereotypy.

5.1.1. Stereotyp blahobytu

Stereotypní představu o bohatství a vznešenosti orientálních zemí popírají všichni cestovatelé. Při popisu měst a obyvatelstva neopomenout zmínit chudobu a všudypřítomnou špínu. Josef Wunsch na úvod knihy *Mimochodem* poznamenává:

⁹³ Viz. DIBLÍK, Ondřej: *K turecké tematice v relacích českých cestovatelů do oblasti Blízkého východu v 16. století*. Bakalářská práce. Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc 2010, s. 16.

„Kdo pohodlí hledá a pořádek a čistotu, ten ať zůstane doma hezky za pecí a neleze do Orientu. Orient člověk vděčně a spokojeně musí vzít tak, jak jest, se vším, co se směje a šklebí se na něj, se zlatými tretkami i cáry, jimiž žebrácká nahota na světlo se děje.“⁹⁴

Z citace je též patrné, že chudoba se většinou ukrývá za strojenou nádherou (př. velkolepost sultánových paláců korespondující s nedostatkem jídla pro obyčejný lid)⁹⁵, a teprve při důkladnějším pozorování cestovatel poodhalí pravou tvář Orientu. Z Nerudova prvního popisu Cařihradu číší nadšení a úžas nad krásou města, ovšem jedná se o popis zvnějšku, konkrétně z lodní paluby. Jeho názor se rapidně mění poté, co vkročí do města a zjistí, že se vše „... válí v orientální špíně“.⁹⁶

Obraz nevábných městských ulic doplňují smečky toulavých psů, jež se vyskytují ve všech orientálních aglomeracích. Na jednu stranu je jejich přítomnost otravná, ovšem na stranu druhou čistí ulice od odpadků.⁹⁷ Systém zbavování se odpadků je totiž velice prostý, například v Káhiře obyvatelé své smetí vyhazují z oken či dveří přímo na ulici; případné zdechliny zvířat před vraty majitelé domů přesouvají před sousední vrata, a tímto způsobem se zdechlina dostane až na periferii, kde se o ni nikdo nestará.⁹⁸

S chudobou v orientálních zemích je neodmyslitelně spjata prosba o almužnu, tzv. bakšiš⁹⁹, kterou komentují všichni čtyři cestovatelé s poněkud ironickým nádechem. S „bakšišovými formalitami“¹⁰⁰ se setkávají nejen na ulici mezi chudinou, ale slouží i k podplácení tureckých úředníků či hlídačů mešit. Josefu Wünschovi se výměnou

⁹⁴ RODR, J.: *Příběhy z dalekých krajín*, s. 159.

⁹⁵ viz. „Každý sultán si staví svůj palác, i když lidé nemají co jíst; neřeší, kolik to stojí. ... Když dostaví jeden, začne stavět další, protože ‚nezemřeš, pokud budeš dům svůj‘.“; NERUDA, Jan: *Obrazy z ciziny*. Praha 1950, s. 22.

⁹⁶ Tamtéž, s. 14.

⁹⁷ Toulaví psi byli společně s krysami hlavními šířiteli nemocí, a proto bylo vynakládáno mnoho úsilí na jejich odstranění. Wunsch byl v Cařihradu svědkem toho, jak odchycené psy převáželi na opuštěný ostrov. Ti ovšem hned po vylodění přeplavali zpátky na pevninu a ve městě byli ještě dříve než vykonavatelé jejich perzekuce. WÜNSCH, Josef: *Z blízka a dále – Obrázky z cest (dále jen Z blízka a z dále)*. Velké Meziříčí 1887, s. 175.

⁹⁸ NĚMEC, Vilém: *Pětadvacet let v Africe*. Praha 1930, s. 12.

⁹⁹ U autorů se setkáváme s odlišným přepisem tohoto slova - Jan Neruda a František Klement užívají „bachšiš“, Vilém Němec preferuje „bachšiš“ a konečně Josef Wunsch se přiklání k tvaru slova „bachšiz“.

¹⁰⁰ KLEMENT, František: *Z Jaffy do Jeruzaléma*. Praha 1894, s. 10.

za určitý finanční obnos podařilo od tureckého kostelníka získat pár „kamínků“ z mozaiky v Hagia Sofii. Doplnuje, že „je to sice velmi přísně zapovězeno, ale bachšiž je bachšiž“.¹⁰¹ Jan Neruda si též neodpustil humorné komentáře k této formě almužny.

„Orient má touhu obrovskou, žízeň neuhasitelnou, dotěrnost nezlomnou, pro to vše ale jen výraz jediný – bachšiš! ... Stokrát slyšíš to slovo za hodinu, a kdybys chtěl pokaždé slušně vyhovět, musel bys uložit turecké říši dvojnásobnou daň.“¹⁰²

„Bud' jen nějaký čas v Orientu a půjdeš také kolem pohřbu rychle, ze strachu, aby se mrtvý na márách nevzepnul a nezabědoval ‚bachšiš‘!“¹⁰³

Obohacování se bakšišem není věc, která by se týkala jen muslimů, ale vztahuje se na všechny obyvatele bez rozdílu víry. Při návštěvě Jeruzaléma si Neruda povšiml, že jedna „vznešená idea pojí všechny obyvatele stejně – mohamedán, katolík, armén, protestant, kopt, žid, všichni natahují ruce a žádají bachšiše“.¹⁰⁴

Musíme si ovšem uvědomit, že pro obyvatele Orientu znamenal bakšiš rychlé a jednoduché obohacení, a rádi ho využívali i majetnější občané. V tomto případě tudíž nemůžeme bakšiš spojovat výhradně s chudobou, ale spíše s vychytralostí a lstivostí domorodého obyvatelstva.

5.1.2. Muslimská architektura

V dílech se často setkáváme s rozsáhlými popisy muslimské architektury. Obvykle jsou podávány formou srovnávání s architekturou evropskou či přímo křesťanskou. Na úkor bohatě zdobených křesťanských chrámů vyzdvihuje Neruda prostý interiér mešit.¹⁰⁵ Vlivem „pozápádňování“ se v orientální architektuře uchytily různé evropské

¹⁰¹ WÜNSCH, J.: *Z blízka a zdáli*, s. 221.

¹⁰² NERUDA, Jan: *Obrázky z domova i ciziny*, Praha 1983, s. 160.

¹⁰³ Tamtéž, s. 162.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 161.

¹⁰⁵ NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 35.

stavební prvky, příkladem může být mešita Nuruosmaniya v Istanbulu s italskou barokní vnější výzdobou.¹⁰⁶ S tímto vlivem západní civilizace Neruda rezolutně nesouhlasí a jako názorné paradigma uvádí porovnání elegantních a bohatých lázní orientálních a lázní v evropském stylu, které jsou „špinavé k nepopsání“.¹⁰⁷ Místní lázně na svých cestách navštívil i Josef Wünsch, a také on si vychvalovat tamní nabídku služeb. Navíc si povšiml, že lázně nesplňují jen očištnou funkci, ale slouží též jako místo setkávání.

„V lázních Moslemini velmi rádi se scházívali. Hlavně pak paničky jejich, jež v haremu dlouhé chvíle trápí, vždy příjemnou tu mezi svými nalézají zábavu. Lázně pro muže a ženy ovšem jsou odděleny.“¹⁰⁸

Srovnávání byly podrobeny i hřbitovy. Neruda nejen, že obdivuje Turky a jejich velice dobrý vztah k hrobům,¹⁰⁹ ale také místní hřbitovy zveličuje nad hřbitovy křesťanskými či židovskými. Tato místa posledního odpočinku jsou zde plná zeleně, a proto jsou zároveň využívány jako parky, kam mnoho měšťanů chodí relaxovat nebo kouřit vodní dýmku.¹¹⁰ Také dodává, že cařihradské hřbitovy, které se nacházejí uvnitř měst, jsou více spojeny se životem, kdežto hřbitovy egyptské představují přechod mezi městem a pouští: „Arab je i na hřbitově člověkem starším, Turek mladším.“¹¹¹ Též podotýká, že muslimové nikdy nevkládají do jednoho hrobu více mrtvých. Každý nebožtík musí mít svůj vlastní hrob, a tak se hřbitovy rozrůstají do „nekonečných dálek“.¹¹²

Dalším stavebním prvkem, který naše cestovatele zaujal, byly studně. Neruda chválí jejich architektonickou krásu a dodává, že studně jsou neodmyslitelnou součástí

¹⁰⁶ LEWIS, B.: *Kde se stala chyba*, s. 159.

¹⁰⁷ NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 14.

¹⁰⁸ WÜNSCH, J.: *Z blízka a zdáli*, s. 262.

¹⁰⁹ „Není ale nikde větší lásky k hrobům a hřbitovům než ve světě mohamedánském ...“;

MACKOVÁ JÚNOVÁ, A. – NAVRÁTILOVÁ, H. – HAVLŮJOVÁ, H. – JŮN, L.: *Krásný, báječný ...*, s. 151.

¹¹⁰ NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 52.

¹¹¹ Tamtéž, s. 51.

¹¹² Tamtéž, s. 52.

krajiny Svaté země stejně jako Boží muka té naší.¹¹³ Vilém Němec jedné ze studní, postavených na cestě do Jeruzaléma, vděčí za to, že nezemdlel žízní.

„Myslím, že bez této turecké studně ‘časný’ bych se byl ani nedostal do Jeruzaléma. ... Turci kladou v místech, kde není vody, potrubí do země a tímto zavádějí vodu od pramenů do míst na hodiny cesty vzdálených k silnicím, aby poskytli cestujícím a zvířatům osvěžení.“¹¹⁴

5.1.3. Vlivy západní civilizace v muslimském světě

Při svých výpravách si cestovatelé nešíkali jen domorodé společnosti a kultury, ale též vnímali evropské prvky, které sem byly vlivem modernizace přeneseny. Vilém Němec, který žil v Káhiře více jak dvě desetiletí, se často zmiňuje o evropeizaci Egypta a jejím vlivu na tamní společnost. Z jeho komentářů je patrné, že ne zcela souhlasí s vlivem Velké Británie na egyptskou politiku, a celkově se mu nezamlouvá narušování starých muslimských tradic exportem západních politických směrů a filosofie.

„Angličané usadivše se jako ‚pomocníci‘ egyptské vlády v Egyptě ... od těch dob pozůstává ‚egyptská vláda‘ z Angličanů a Egyptanů, ovšem že vliv podrželi si Angličané v rukou.“¹¹⁵

„Egyptské poměry dosud plynuly nerušeně dle starých muslimských tradic – náboženská otázka hrála hlavní roli – teď začal mizet konzervatismus a objevuje se liberalismus.“¹¹⁶

¹¹³ NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 27.

¹¹⁴ NĚMEC, Vilém: *Má dobrodružství cestou do Afriky*. Praha 1923, s. 83.

¹¹⁵ NĚMEC, Vilém: *Nad rovníkem*. Praha 1921, s. 7.

¹¹⁶ NĚMEC, V.: *Pětadvacet let v Africe*, s. 70.

Dodává, že tato změna se zatím týká jen vyšších vrstev, které za svůj vzor berou Evropany žijící v Káhiře, hlavně Němce.¹¹⁷ Soužití mezi těmito dvěma skupinami, tedy káhirskými domorodci a evropskými přistěhovalci, ovšem shledává jako velmi pozitivní a přátelské.

„Bývalo zvykem, že někteří v Kairu usedlí Evropané a s nimi spřátelení vynikající domorodci se scházeli v poledních hodinách v pivnici Gorffově, kde v této době býval přátelský rozhovor ...“¹¹⁸

I Neruda si na své cestě po Egyptě všímá vlivů „pozápadnění“. Neunikla mu dvojitá tvář tehdejší Káhiry. Na jednu stranu „chedidův pokus o ‚Paříž na Nilu‘“¹¹⁹, a na druhé straně město žijící svým vlastním tradičním životem bez ohledu na nové styky a technické vymoženosti. Odsuzuje především bídu a nečistotu kontrastující s přepychem evropských koloniálních čtvrtí v Káhiře.¹²⁰ Stejný pocit má i Josef Wünsch v Port-Saidu, kde evropskou část města popisuje jako velmi malebnou, na rozdíl od arabské části, která působí neuspořádaně a domy zde vypadají jako „velké prkenné bedny“.¹²¹

Důležitým mezníkem pro cestování na Blízkém východě bylo zavedení železnice z Jaffy do Jeruzaléma roku 1892. Jak na svých cestách ovšem postřehl František Klement, obyčejní Arabové o tento vcelku prospěšný modernizační krok nemají zájem a odsuzují ho.

„Přestane dosud obvyklá doprava cestujících (karavany) a Arabové klnou čertovskému vynálezu evropských psů a za ujíždějícím parou hnaným ořem ze železa sypou se nejvybranější nadávky.“¹²²

„... aby ten nejzuřivější ďábel kouřícího draka a s ním tu celou společnost nenáviděných frendžiů – Evropanů pohltil.“¹²³

¹¹⁷ Podle Němce k nim patří i Slované; NĚMEC, V.: *Pěťadvacet let v Africe*, s. 70.

¹¹⁸ MACKOVÁ JÚNOVÁ, A. – NAVRÁTILOVÁ, H. – HAVLŮJOVÁ, H. – JŮN, L.: *Krásný, báječný ...*, s. 264.

¹¹⁹ NAVRÁTILOVÁ, H.: *Egypt v české kultuře*, s. 40.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ WÜNSCH, Josef: *Mimochodem – Příhody a nehody z cest (dále jen Mimochodem)*. Praha 1891, s. 116.

¹²² KLEMENT, F.: *Z Jaffy do Jeruzaléma*, s. 20.

Z této citace můžeme usoudit, že evropská modernizace v jisté míře narušovala po staletí udržované zvyky domorodého obyvatelstva a celkově mnohým jedincům znepríjemňovala způsob obživy. Dochází zde tudíž ke kontrastu mezi vyšší vrstvou společnosti, která západní vlivy přijímala dobrovolně, a nižší vrstvou, která odsuzovala jak modernizaci, tak evropskou společnost celkově.

Modernizace, a s ní spojený rozvoj dopravy, měly za následek zvýšený počet evropských turistů do oblasti Blízkého východu. I turistika jistým způsobem ovlivňovala muslimskou společnost, která se ovšem velice flexibilním způsobem přizpůsobila a snažila se z tohoto fenoménu vytěžit co nejvíce.¹²⁴ Na vyděračné chování domorodců vůči cizincům upozorňuje Vilém Němec, ovšem dodává, že se tomu naučili právě od turistů.

„Dříve každý domorodec Evropana respektoval a neopovážil se jím opovrhovati, jako to činí dnes. ... Dnes už každý domorodec vidí v Evropanovi slabocha, v duchu se mu posmívá, ale dovede se přetvařovati, aby dosáhl tím většího zisku.“¹²⁵

„Na turistu se v Egyptě pohlíží jako na dojnou krávu, která tím více dojí, čím více se jí podává lahůdek.“¹²⁶

Jak je patrné z obou citací, domorodci v turismu viděli hlavně způsob snadného a rychlého přivýdělku. Čeští cestovatelé se v této věci přikláněli spíše na stranu domorodého obyvatelstva. Z jejich spisů je patrné, že odsuzují moderní způsob cestování, kdy turista stráví na rekreaci pár týdnů, a po návratu do vlasti se považuje za odborníka na Orient. Právě takovými turisty prý domorodé obyvatelstvo nejvíce opovrhuje.¹²⁷

¹²³ KLEMENT, F.: *Z Jaffy do Jeruzaléma*, s. 68.

¹²⁴ Viz výše, str. 30.

¹²⁵ NĚMEC, V.: *Pěťadvacet let v Africe*, s. 24.

¹²⁶ Tamtéž, s. 67.

¹²⁷ MACKOVÁ JŮNOVÁ, A. – NAVRÁTILOVÁ, H. – HAVLŮJOVÁ, H. – JŮN, L.: *Krásný, báječný ...*, s. 268.

„ ... turistika jich tam (do Egypta) přivádí do roka na statisíce a každý z nich má o sobě velké mínění; vrátí-li se po čtrnáctidenním pobytu domů, píše pak o Egyptě tlusté knihy, koná přednášky a vystupuje ve věcech egyptských jako autorita.“¹²⁸

Kritika novodobého turismu je patrná i v díle Františka Klementa. Odráží se například v pasáži, v níž čtenáře seznamuje se změnou složení cestovatelů do oblasti Blízkého východu. Uvádí, že dříve to byli hlavně poutníci, a málo turistů, badatelů či cestopisců. Dnes jsou to poutníci praví a tzv. talmové, kteří na Svatá místa putují jen z ješitnosti; dále „turisté, spisovatelé a boháči, kteří pak v Evropě vydávají nádhernou knihu“¹²⁹; a do třetice řádu chtivý jedinci, kterým katolická církev za jejich štědrú podporu udělí Rytířský řád Božího hrobu.¹³⁰

5.1.4. Muslimské ženy

Postavení žen v muslimském světě naše cestovatele velmi zaujalo, a to pravděpodobně pro svou viditelnou rozdílnost ve srovnání se situací v jejich vlasti. Podrobné informace o ženské otázce podává Vilém Němec. V samostatné kapitole čtenáře seznamuje převážně s tím, jak je žena vnímána z muslimského pohledu.

„Moslim ženou opovrhuje, ať již jest jeho manželkou, dcerou, matkou či sestrou. ... Muž považuje za beztaktnost, tážeme-li se ho po jeho ženě. Právě tak, jak nám nenapadá tázati se přítele, co dělá jeho kráva, nikomu tam nenapadá tázati se moslima po jeho ženě.“¹³¹

Zároveň dodává, že ženy ve vyšších společenských kruzích mají nejmenší práva a dostává se jim nejvíce pohrdání. Oproti tomu ženy z nižších vrstev často pomáhají svým manželům při práci a dokonce mohou na ulici vycházet bez zastření tváře. Na tomto uvolnění mravů

¹²⁸ MACKOVÁ JŮNOVÁ, A. – NAVRÁTILOVÁ, H. – HAVLŮJOVÁ, H. – JŮN, L.: *Krásný, báječný ...*, s. 268.

¹²⁹ KLEMENT, František: *Palestýna*. Praha 1895, s. 48.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ MACKOVÁ JŮNOVÁ, A. – NAVRÁTILOVÁ, H. – HAVLŮJOVÁ, H. – JŮN, L.: *Krásný, báječný ...*, s. 266.

se podle Němce velkou měrou podílí styk s cizími maloobchodníky, ze kterých si muslimové berou příklad.¹³²

Cestovatelé ve svých dílech často zvýrazňují mnohoženství, což je rys, který „stereotypně budil u evropských cestovatelů bez ohledu na národnost odpor“.¹³³ Jan Neruda instituci mnohoženství popisuje následovně:

„Bohatý si bere více žen, to jen aby se pochlubil svou zámožností, a chudý sobě jich také vezme hned několik, aby mu pomáhaly ruční prací svou vydělávat. Jak se mu některá znechutí, dá jí část věna zpátky a vyžene ji. Vyhnána může se za jiného provdat, leckterá vystřídala už – je jí 16 let – pět až šest mužů.“¹³⁴

K mnohoženství v muslimských zemích odmyslitelně patří harémy. V blízkovýchodních městech se podle Němce stále nacházejí tzv. dámské pensionáty, kde se od nejtělejšího věku vychovávají malá děvčátka, která jsou poté prodávána do harémů bohatých muslimů. Některé matky sem své dcery odevzdávají dobrovolně, jelikož věří, že jim tak zajistí lepší budoucnost.¹³⁵ Jak ovšem Němec připomíná, harémy v devatenáctém století jsou na ústupu, a jako pohádkovou výsadu si je mohou dovolit jen mocní a bohatí.

„Již tomu dávno, co jejich intimita, přísnost a tajnůstkářství ustoupily intrikám a dobrodružným choutkám žen.“¹³⁶

Stereotypní představu o kráse orientálních žen popírají všichni cestovatelé. Muslimky, ať již Arabky či Turkyně¹³⁷, považují za velice nehezké. Dle Nerudy jsou

¹³² MACKOVÁ JŮNOVÁ, A. – NAVRÁTILOVÁ, H. – HAVLŮJOVÁ, H. – JŮN, L.: *Krásný, báječný ...*, s. 266.

¹³³ Tamtéž, s. 166.

¹³⁴ Tamtéž.

¹³⁵ NĚMEC, V.: *Nad rovníkem*, s. 46.

¹³⁶ NĚMEC, V.: *Pětadvacet let v Africe*, s. 98.

muslimské ženy zahaleny od hlavy až k patě tak, že vypadají jako „plný moučný pytel“¹³⁸, a i když jim jejich zákon nedovoluje odhalovat tvář na veřejnosti, rády prý poodkryjí závoj před cizincem, mylně se domnívají, že bude okouzlen jejich krásou.¹³⁹ Styl ženského oblékání v Orientu se u našich cestovatelů setkal s nepochopením a ironickými komentáři.

„Ženy drží vždy jen jednu módu, dle všeho již za dob Abrahama zavedenou; dlouhá košile bez okras, od čela dolů připevňují si zvláštní závojitou larvu z černé látky.“¹⁴⁰

„...v šatě vypadají všechny stejně baňatě, jejich chůze je nepěkně kolébavá.“¹⁴¹

Jako základní vlastnost tamních žen se často uvádí koketnost, a to i přes to, že je mužský dohled nad nimi velmi přísný. Proto také Neruda vyvrací všechny „povídačky o milostných pletkách Evropanů s Turkyněmi“.¹⁴² Tuto tezi ovšem, na základě vlastní zkušenosti, popírá Vilém Němec, který po jistou dobu udržoval intimní vztah s dvěma káhirskými ženami, jež patřily do harému jednoho z místních pašů.¹⁴³

Pro cestovatele bylo též netypické dělení veřejných míst na mužskou a ženskou část. Zmiňují ho v souvislosti s rozdělením domů, lázní a dokonce i dopravních prostředků. Například ve vlaku je pro muslimky v každém vagóně vyhrazeno zvláštní malé oddělení. František Klement tento fakt doplňuje:

„...každý vcházející člen mužského pohlaví povinen jest předem zaklepati, aby se muhamedánské ženy závoji zastříti mohly. Opomenutí tohoto pravidla mohlo by

¹³⁷ Josef Wünsch považuje turecké ženy za hezké, ovšem jen v mladém věku. „Krasavice turecké zpravidla již v 13. roce svém přicházejí pod čepeček. Ale krása jejich tak rychle odkvétá, že vdané Turkyně, jimž to jde 30. rok, patřívají už mezi staré železo.“; WÜNSCH, J.: *Z blízka a zdáli*, s. 292.

¹³⁸ NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 110.

¹³⁹ Tamtéž, s. 28.

¹⁴⁰ KLEMENT, F.: *Z Jaffy do Jeruzaléma*, s. 25.

¹⁴¹ NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 28.

¹⁴² Tamtéž, s. 29.

¹⁴³ NĚMEC, V.: *Pětadvacet let v Africe*, s. 95.

spůsobiti nemilé pohoršení, z něhož by si odvážlivec několik zcela jasných nadávek odnesl.¹⁴⁴

5.1.5. Domorodé obyvatelstvo

Na svých cestách se čeští dobrodruzi neseťkávali nejen s odlišnou cizokrajnou kulturou, ale i s jejími obyvateli. Právě popis pestrobarevné orientální společnosti nevynechal žádný z cestovatelů, a tak se k čtenáři dostává velké množství informací o každodenním životě či povahových rysech orientálců.

Při popisu zevnějšku registrujeme jistý rozdíl v pohledu na Turky a na Araby. Charakteristickými znaky Arabů jsou nápadná tělnatost, zarudlý nos, který dokládá jejich zálibu v pití, a v neposlední řadě také hrubě vyhlížející tvář a ustavičně z místa na místo těkající oči.¹⁴⁵ Oproti tomu Turci jsou „naskrze postavy ztepilé“¹⁴⁶ s ušlechtilými obličejí. Wunsch se obdivoval jejich klidnému, jistému chodu a vznešenému držení těla.¹⁴⁷ Při popisu pouličního života v Jaffě si ovšem Jan Neruda neodpustí poznámku, že otřít se o náhodného kolemjdoucího je velmi nebezpečné, neboť „povrch Araba a Turka je oživen“.¹⁴⁸ Nepřímo tak naráží na nedostatečnou muslimskou hygienu. Tento fakt dále rozvíjí v úryvku, kde popisuje svoji návštěvu u vyššího tureckého hodnostáře.

„Nutí mne, abych si sedl ... bráním se, neboť vím již, že Turci v bytech svých nebydlí sami, ba že i na vlastním těle svém přejí volnému pobytu oněm tvorům, proti kterým my hřebenů užíváme.“¹⁴⁹

V textu se dále pohoršuje nad tím, že při pokuřování hostitel neotřel poslintaný čibuk¹⁵⁰ nebo že místo lžičky rozmíchal kávu štetinou z poblíž stojícího špinavého koštěte.¹⁵¹

¹⁴⁴ KLEMENT, F.: *Z Jaffy do Jeruzaléma*, s. 62.

¹⁴⁵ NĚMEC, V.: *Nad rovníkem*, s. 15.

¹⁴⁶ WÜNSCH, J.: *Z blízka a zdáli*, s. 170.

¹⁴⁷ Tamtéž.

¹⁴⁸ NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 92.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 295.

Oblečení mužských příslušníků Orientu je velice pestré a obvykle se skládá z lehčího turbanu a širokých mezi nohama pytlovitě spadajících spodek. Ovšem jak si během cesty vlakem do Káhiry všiml Josef Wünsch, mnozí orientálci se „již také úplně zmodernizovali“¹⁵² a nosí kabáty v evropském stylu.

Cestovatelé mají také odlišný názor na charakteristické vlastnosti orientálních obyvatel. Při popisu chování se tak často setkáváme s kontrastem. Například Josef Wünsch uvádí Turky jako opravdové, klidné a mírumilovné, zároveň však dodává, že „nevědomci a poplatků chtiví jsou všichni“.¹⁵³ Neruda na muslimech vyzdvihuje jejich poctivost¹⁵⁴, kterou na druhé straně rezolutně popírá Wünsch, který „v zemích východních poznal slušného jen bankéře“.¹⁵⁵ Nerozlučně k domorodému obyvatelstvu patří i výrazné zvukové projevy, což budí dojem hlučnosti, přímo „uřvanosti“¹⁵⁶ Orientu. Už při příplutí do Jaffy je František Klement zaskočen prudkým chováním místních nosičů zavazadel.

„Za mnohojazyčného pokřiku, tahání se, vychvalování a za nejživějších posuňků, kteréž jsou orientálcům vrozeny, konají prudkou honbu na cizince.“¹⁵⁷

Podobně popisuje Josef Wünsch přistání v Alexandrii: „... strká se to, křičí a řve, gestikuluje a prská, pere se a vadí, div do moře se nekácí.“¹⁵⁸

Na orientálním hlučném dojmu, se kromě temperamentní povahy místního obyvatelstva, podílí také jejich jazyk. Ten je prý pro sluch nepříjemný a pro jazyk nevyslovitelný, „jakoby v každém slově dvě CH a tři KH“.¹⁵⁹ Když Neruda při prohlídce

¹⁵⁰ Čibuk – turecká dýmka. NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 296.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 287.

¹⁵² RODR, J.: *Příběhy z dalekých krajin*, s. 161.

¹⁵³ WÜNSCH, J.: *Z blízka a zdáli*, s. 277.

¹⁵⁴ Poznámává, že měsíc zlata visící na opasku jednoho Turka je poctivě vydělán; nepoctivost přenechává Řekům a Arménům. NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 16.

¹⁵⁵ WÜNSCH, J.: *Mimochodem*, s. 115.

¹⁵⁶ „... když se Arab rozkřičí, překřičí ho už jen Neapolitán.“; NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 91.

¹⁵⁷ KLEMENT, F.: *Z Jaffy do Jeruzaléma*, s. 7.

¹⁵⁸ WÜNSCH, J.: *Mimochodem*, s. 101.

¹⁵⁹ NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 83.

mešity komentuje tamního muslima odříkávajícího sůry, neodpustí si nelichotivé přirovnání: „...jakoby učená koza mečela falsetem.“¹⁶⁰

Zajímavou skutečnost zaznamenává Josef Wunsch, který si všímá muslimské neochoty pracovat. Tento fakt vztahuje převážně na turecké muslimy.

„Nejšťastnější je Turek, jenž docela nic pracovat nemusí. V provozování tohoto řemesla Turek dosáhl podivuhodné dokonalosti. Nejmilejším jeho zaměstnáním bývá, že celý boží den v kavárně prosedí, kouře čibuk nebo nargileh.“¹⁶¹

Obecně jsou prý muslimové příliš pohodlní na to, aby se zabývali rolnictvím nebo některým řemeslem. Jediné, co jim není proti vůli, je obchodování.¹⁶²

5.1.6. Postřehy z každodenního života

Hlavním rysem orientálních měst jsou kavárny, které se nalézají prakticky na každém rohu. Našim cestovatelům kavárny přijdou přitažlivé a často je popisují jako jediné místo, kde sedí pohromadě Turek, Arab i křesťan.¹⁶³ To, že jsou kavárny v muslimském světě velmi důležité, dokazuje i Jan Neruda: „Kavárny jsou pro Orientálce větší potřebou, než pro nás hostinec.“¹⁶⁴ Neruda také chválí místní kávu, „zrno je výborné; člověk brzy uvykne a nerad pak odvyká“.¹⁶⁵ Dodává ovšem, že zdejší sympatickou atmosféru narušuje nepříjemná a pro Evropany uši drásající hudba. Jako skvělé místo k odpočinku vnímá kavárnu Josef Wunsch.

¹⁶⁰ NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 87.

¹⁶¹ WUNSCH, J.: *Z blízka a zdáli*, s. 273.

¹⁶² Tamtéž, s. 271.

¹⁶³ S orientální kavárnou je neodmyslitelně spjata káva a vodní dýmka (v tomto případě cestovatelé používají výraz *nargilé* či *nargileh*). A dokonce i muslimská pohostinnost se bez nich neobejde, jak dokládá Vilém Němec: „Bez kávy a nargilehu nesmí žádný host arabský zámožný dům opustiti.“; NĚMEC, V.: *Pěťadvacet let v Africe*, s. 30.

¹⁶⁴ NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 15.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 99.

„Každý tu jen srká a srká a z táhlého nargileh husté mraky vonného kouře vyhání. ... O vysokou politiku a důležité věci se zde nestarají. Sebe menší slovíčko je holou zbytečností.“¹⁶⁶

Josef Wunsch se často pozastavuje nad výjevy z každodenního městského života, které Evropanovi připadají až nepochopitelné. V Káhiře ho například překvapil uniformovaný muž stojící u východu z nádraží. V pravici držel ohromný karabáč, který v případě začínající tlačenice, neváhal použít.¹⁶⁷ Dále ho zaujal způsob fungování cařihradské tramvajové dopravy.

„Každý vůz má svého běhouna, pravého kolohnáta, a každý běhoun má svůj klacek: před vozem tramwaye běží vždy na deset kroků, a co varováno jsouc pronikavou píšťalou, se nevyhne, do toho běhoun nemilosrdně tříská.“¹⁶⁸

Zaměřuje se též na popis ostatních dopravních prostředků, s nimiž se Evropan na Blízkém východě může setkat. K lodní dopravě dodává, že je až nepříjemně přeplněná, na čemž se prý nejvíce podílejí Turci, kteří s sebou vozí zbytečně moc zavazadel.¹⁶⁹ Stejný poznatek ostatně uvádí také u vlaků.

„Několik tuzemců přisedá do vlaku. Všichni se nevejdou, alespoň způsobem řádným. Jelikož na sedadlech už místa není, po zemi usedají. Následující lezou jim však přes hlavy.“¹⁷⁰

¹⁶⁶ MACKOVÁ JŮNOVÁ, A. – NAVRÁTILOVÁ, H. – HAVLŮJOVÁ, H. – JŮN, L.: *Krásný, báječný ...*, s. 192.

¹⁶⁷ WŮNSCH, J.: *Mimochodem*, s. 110.

¹⁶⁸ WŮNSCH, J.: *Z blízka a zdáli*, s. 253.

¹⁶⁹ Tuto skutečnost opět ukazuje na protikladu k evropskému způsobu cestování: „Turek nikdy necestuje jen tak, jak my západní Evropané uvyklí: cestovní váček v pravici a přes levé rámě plaid. Turek veze s sebou vždy celý svůj nábytek postelní“. Tamtéž, s. 150.

¹⁷⁰ RODR, J.: *Příběhy z dalekých krajín*, s. 166.

5.2. Reflexe vnímání islámu

Pro Západní civilizaci vždy představoval islám něco cizího, neznámého a tajemného; ve srovnání s křesťanstvím byl brán jako náboženství kacířské, v jehož čele stojí falešný Prorok. Mnoho postřehů o tomto náboženství zmiňují i čeští cestovatelé ve svých knihách, a tak si dnes můžeme vytvořit představu o tom, jak naši předci v druhé polovině 19. století islám vnímali a jaký měli názor na jeho vyznavače.

Na muslimskou víru mají všichni cestovatelé názor vesměs podobný, který se nijak zvlášť neodlišuje od ustálených stereotypů evropské civilizace.¹⁷¹ Ovšem v žádném z názorů nenalezneme odsouzení či přímou kritiku vůči islámu a muslimům, i když je patrné, že v cestovatelích nebudí příliš sympatií. K vyjádření svého stanoviska autoři převážně používají přirovnání, často ironického, nebo s daným jevem čtenáře seznámí na konkrétní situaci.

V samotných muslimech vidí neoblomné fatalisty, kteří věří, že celý lidský život je řízen Bohem, tudíž je jejich osud daný a v žádném případě ho nemůžou změnit. Spoléhají na předurčení, tzv. kismet, a proto se zbytečně neznepokojují a „s klidnou myslí a bez bázně každému blížícímu se neštěstí i smrti hledí vstříc“.¹⁷² Pro příklad uvádíme další citace, z nichž je patrná víra v osudovost.

„...Allah seslal tuto nemoc, jméno jeho budiž velebeno.“¹⁷³

„...avšak by se nestalo, kdyby Allah tomu nechtěl.“¹⁷⁴

Na druhou stranu ovšem uvádějí, že mnozí obyvatelé Orientu nejsou svému náboženství tolik oddáni, jak se na první pohled zdá. Němec rozlišuje přístup k víře podle

¹⁷¹ Viz výše, kapitola Stereotypy spojované s oblastí Blízkého východu.

¹⁷² WÜNSCH, J.: *Z blízka a zdáli*, s. 297.

¹⁷³ KLEMENT, F.: *Z Jaffy do Jeruzaléma*, s. 21.

¹⁷⁴ WÜNSCH, J.: *Z blízka a zdáli*, s. 297.

toho, zda se jedná o Araba či o Turka. Na rozdíl od pevně věřících Turků vidí v Arabech volnomyšlenkáře, kteří neváhají kvůli vidině zisku konvertovat ke křesťanství.

„Jednou jsou katolíky, podruhé protestanty, podle toho, kde vycítí větší výhody. V nitru svém však Arab – byť by se i desetkrát pokřesťanštil – vysmívá se všem vyznáním a i svého ‚mohamedánského‘ váží si jen jaksi ze zvyku.“¹⁷⁵

František Klement tento fakt doplňuje o příhodu z jeruzalémských ulic, kde se mnozí žebráčtí muslimové před cizinci křičují, aby dostali almužnu.¹⁷⁶ Všeobecné muslimské ochladnutí zápalu pro víru popisuje také Jan Neruda. V Cařihradě dokonce zažil situaci, kdy při modlitbě zela mešita prázdnotou a „policejní ministr musel vydat přísné rozkazy, jen aby se mládež aspoň trošku modlila“.¹⁷⁷ Na druhé straně se v jeho díle vyskytuje celá řada pasáží, ve kterých s údivem vykresluje pravověrné muslimy, kteří v čase modlitby neváhají rozprostřít kobereček uprostřed rušné ulice a začít se na něm modlit.¹⁷⁸

Návštěvníci Orientu si většinou nenechají ujít příležitost k návštěvě alespoň jedné z bezpočtu mešit. Během prohlídky je ovšem bedlivě pozorují místní hlídači, kteří dávají pozor, aby žádný z evropských návštěvníků v muslimském svatostánku nekouřil či se zde nepovaloval. Povinnost sejmout obuv hned u vchodu je také samozřejmostí, neboť jak dodává Josef Wunsch: „Turci úctu svému bohu vzdávají obnažením ne hlavy nýbrž nohou.“¹⁷⁹ Při vyobrazení vnitřku mešity cestovatelé více než samotnou stavbu, popisují tamní život. Návštěvník zde může vidět hloučky sedících lidí nebo osamocené jedince, kteří se v koutě učí koránské sůry nazpaměť, dále ve výklenku sedí „imám, kněz turecký,

¹⁷⁵ NĚMEC, V.: *Má dobrodružství cestou do Afriky*, s. 102.

¹⁷⁶ KLEMENT, F.: *Palestýna*, s. 102.

¹⁷⁷ NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 18.

¹⁷⁸ Připomíná ovšem, že se mnozí muslimové začnou modlit i mimo čas pravidelné modlitby, a to například v případě, když chtějí přerušit nepříjemný rozhovor. Tamtéž, s. 18.

¹⁷⁹ WUNSCH, J.: *Z blízka a zdáli*, s. 222.

který mečí protivnou píseň“.¹⁸⁰ Jak upozorňuje Neruda, nevyskytují se v mešitě téměř žádné ženy.

Cestovatele zaujal také průběh muslimské modlitby. Vedle Nerudy, který se pozastavuje nad tím, že jsou muslimové schopni vykonat modlitbu prakticky kdekoli¹⁸¹, Josef Wunsch s ironií komentuje muslimskou povinnost umývání se před modlitbou.

„Kde však má, ruce si umývaje, počínati, od lokte-li či od prstů? Tím učení theologové moslemínští již mnoho hlavy sobě nalámali ... Bohužel otázka tak k velikému neštěstí člověčenstva posud není rozhodnuta.“¹⁸²

V reakci na mnohoženství, které mají muslimové povoleno i v Koránu, dodává Vilém Němec, že „Muhamed dobře věděl, že jen pohodlným náboženstvím může získat své současníky, a proto soustředil v islamu vše, co by jim mohlo býti příjemným“.¹⁸³ Většinou se ale naši cestovatelé pozastavují nad ustanoveními a zákazy, které muslimy do jisté míry omezují v běžném životě. Nakonec ovšem často dodávají, že jsou tyto pravidla brána dost lehkovážně a dodržována jsou jen sporadicky. Pozastavují se hlavně nad faktem, že muslimové porušují náboženský zákon o zákazu pití vína a jiných lihovin. Neruda podotýká, že „orientálec si zcela přisvojil lihovou náuru evropskou“¹⁸⁴ a že dokonce sultán „Mahmud II. pil jen čistý líh a zemřel chlastavostí“.¹⁸⁵ Němec pro srovnání dodává, že „v Kairu se dnes vypije tolik piva jako na Smíchově“.¹⁸⁶

Oproti benevolentnímu přístupu k požívání alkoholu, je s lehkým údivem vyzdvižováno dodržování nařízení ohledně nečistých zvířat, převážně tedy prasat a psů.

¹⁸⁰ NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 36.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 18.

¹⁸² WUNSCH, J.: *Z blízka a zdáli*, s. 230.

¹⁸³ NĚMEC, V.: *Pětadvacet let v Africe*, s. 193.

¹⁸⁴ NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 15.

¹⁸⁵ Tamtéž.

¹⁸⁶ NĚMEC, V.: *Pětadvacet let v Africe*, s. 71.

Josef Wunsch popisuje scénu z vlaku, ve které nastiňuje muslimský přístup k alkoholu i k požívání vepřového masa.

„Pravého uherského přihnul jsem si náležitě. Mohamedánům požitky tento jest zapovězen. Ale přesto nemohl jsem neznámenati, jak přemnohému dělaly se laskominy. ... Jinak bylo ovšem, když vyňal jsem několik řízků uzeného. Tu s ošklivostí patrnou všichni pojednou odvraceli se od toho necudy, který chutě pojídal maso zvířete tak nečistého.“¹⁸⁷

Vášnivý lovec Vilém Němec se pozastavuje nad tím, že zastřelenou zvěř nechávají muslimští lovci ležet a posílají pro ni nemuslimy (v tomto případě Bulhary). Sami se mrtvé zvěře nesmějí dotýkat, jelikož jim to zakazuje Korán.¹⁸⁸ Dále popisuje jisté „pozápadnění“ v oblasti lovu a honitby, kde se chrti a stavěcí psi stali velmi oblíbenými i přes muslimskou definici psa jako nečistého zvířete.¹⁸⁹

Žádný z cestovatelů se na svých výpravách nesetkal s výraznějším projevem nepřátelství muslimů vůči křesťanům. Vnitřní zášť samozřejmě vyloučena není, ale povětšinou obě náboženské skupiny koexistují pospolu a převážně se ignorují.¹⁹⁰ Nepřátelské tendence muslimové ventilují spíše vůči Západním návštěvníkům. Jan Neruda se setkal s muslimskou netolerancí při odchodu z mešity, kdy se ho jeden z domorodců snažil nakopnout.

„Fanatik se sice ničeho rozhodného nesměl dopustit, ale přece se nemohl přemoci, aby alespoň nenaznačil kopnutí ‚franckého psa‘.“¹⁹¹

¹⁸⁷ RODR, J.: *Příběhy z dalekých krajín*, s. 163.

¹⁸⁸ NĚMEC, V.: *Má dobrodružství cestou do Afriky*, s. 59.

¹⁸⁹ Slova „pes“ se také užívalo jako nejhorší nadávky pro křesťany a obecně všechny Evropany. NERUDA, J.: *Obrazy z ciziny*, s. 56.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 286.

¹⁹¹ MACKOVÁ JŮNOVÁ, A. – NAVRÁTILOVÁ, H. – HAVLŮJOVÁ, H. – JŮN, L.: *Krásný, báječný ...*, s. 554.

Celkově západní návštěvníci v mešitách budili v muslimech vlnu nevole. I Josef Wünsch měl obavy z toho, že bez ochránců by se na něj domorodci v mešitě vrhli.¹⁹²

¹⁹² WÜNSCH, J.: *Z blízka a zdáli*, s. 226.

Závěr

Cestování, zejména pak cesty mimo Evropu, bylo vždy bráno jako něco mimořádného a jistým způsobem dobrodružného. Navíc v období 19. století, ve kterém nebyly rozšířeny moderní sdělovací prostředky, představovali právě cestovatelé hlavní zdroj informací o dění v cizích zemích. Se svojí mnohasetletou tradicí se české cestovatelství do oblasti Blízkého východu stává zajímavou oblastí pro různá studia či jiná zpracování. Když vezmeme v úvahu také to, že naši předci o svých cestách zanechali bezpočet literárních záznamů, nabízí se nám téměř nevyčerpatelná pramenná základna, která skýtá mnoho témat pro další vypracování.

Země Blízkého východu přitahovaly západní návštěvníky nejen kvůli své výhodné zeměpisné poloze, ale také kvůli svému osobitému kulturnímu rázu a civilizační odlišnosti. Ve sledovaném 19. století se navíc díky rozvoji dopravní infrastruktury stávají orientální oblasti snadno dostupnými a vlivem západní modernizace přestávají být v očích Evropanů nebezpečné. Celkově pozorujeme jistou změnu ve vnímání muslimské společnosti a kultury. S pocitem evropské nadřazenosti dochází k určitému degradování domorodých obyvatel, kteří jsou sice bráni jako svébytná fungující společnost, ale jejich mentalita je shledána zcela neslučitelnou se životem v moderním světě. V tomto období dochází též k vyvrácení mnohých stereotypů, na jejichž základě si západní civilizace po dlouhou dobu utvářela ucelený obraz Orientu. Pro příklad můžeme uvést naprosté popření stereotypního obrazu blahobytu. Zajímavý je též obrat ve vnímání islámu. Z dříve obávaného a respekt vzbuzujícího náboženství se stává objekt zesměšňování a opovržení. Chápání islámu jako nepravého heretického náboženství se od dřívějších dob sice nezměnilo, ale následkem úpadku muslimské civilizace již není brán jako náboženství nebezpečné a tudíž pro „křesťanskou“ Evropu nepředstavuje větší ohrožení.

Jak si můžeme vyvodit z výše uvedených analýz, čeští cestovatelé druhé poloviny 19. století se ve svých názorech nijak zvlášť neodlišují od západního pohledu na muslimy a islám. Zásadní rozdíl je ovšem patrný v chápání domorodého obyvatelstva. Oproti pocitu jakési koloniální nadřazenosti, se naši cestovatelé snaží působit jako nestranní pozorovatelé a nevyslovují žádné hodnotící soudy. Většinou porovnávají zkušenosti domácí a zkušenosti „na cestách“ s tím, že shody a rozdíly se snaží prostě vylíčit ve svých dílech. Svě čtenáře především seznamují se všedními výjevy z orientálního života; popisují to, co vidí, a nesnaží se své vyprávění rozvinout ve vědecký výklad. Ve svých líčeních se ovšem často uchylují k ironii a zesměšňování. Pravděpodobně by se tedy dalo uvažovat o jistém pocitu dominance vůči orientálnímu obyvatelstvu, ale zároveň je možné předpokládat, že toto ironizování mělo i své literární důvody – použitím modelu zábavnosti chtěli upoutat čtenářovu pozornost a tak se mu přiblížit.

Také vůči islámu naši cestovatelé nevykazují žádné specifické odsuzující tendence. Stejně jako u popisu orientálního obyvatelstva a kultury se přiklání k líčení všedních postřehů nebo naopak neobvyklých náboženských zvyklostí, jako například zvláštnímu postupu muslimské modlitby či zákazu pití alkoholu a požívání vepřového. Na druhou stranu je ovšem popis islámu i jeho vyznavačů podáván tak, aby ve čtenářích nebudil přílišný pocit náklonosti.

U každého ze sledovaných cestovatelů se setkáváme s tendencí vytváření kontrastů Západ – Východ (příklad evropské stavitelské prvky a muslimská architektura, modernizace a svébytný životní styl domorodců). Zajímavé je, že ve výsledku se cestovatelé většinou přiklání na stranu domorodé společnosti. Tudíž západní prvky vidí v orientálním světě jako nepatřičné až nevkusné, a kvůli častému nabourávání domorodých tradic odsuzují v mnoha případech i modernizaci. Z tohoto poznatku vyplývá jistý kontrast - zatímco evropské koloniální mocnosti považují modernizaci muslimské

civilizace za prospěšnou, čeští návštěvníci Blízkého východu ji vnímají jako nežádoucí element, který narušuje osobitý životní způsob domorodého obyvatelstva.

Tato práce si kladla za cíl učinit analýzu toho, jak naši cestovatelé druhé poloviny 19. století vnímali islám a muslimskou civilizaci, a následný výsledek měl být porovnán s ustáleným postojem západní společnosti. Pro další zpracování by byl jistě zajímavý rozbor toho, jak se pohled na muslimské obyvatelstvo a islám dále měnil v průběhu následujícího 20. století, a to jak v rámci českého, tak i celoevropského hlediska.

Anotace

Příjmení a jméno autora: Kořínková Kristýna

Název fakulty a katedry: Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Katedra historie

Název bakalářské práce: Islám očima českých cestovatelů na Blízký východ v druhé polovině 19. století

Vedoucí bakalářské práce: doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.

Počet znaků: 82 570

Počet stran: 53

Počet titulů použité literatury: primární literatura (9), sekundární literatura (25)

Klíčová slova: Blízký východ, islám, muslim, cestovatelství, 19. století, stereotyp, orientalismus.

Charakteristika bakalářské práce

Cílem předkládané bakalářské práce je rozbor děl českých cestovatelů do oblasti Blízkého východu v druhé polovině 19. století. Analýza bude vytvořena na základě tematického zkoumání příslušných textů. Podkladem pro komparaci jsou spisy Františka Klementa, Jana Nerudy, Josefa Wünsche a Viléma Němce.

Součástí práce je také exkurz do vývoje vzájemných vztahů mezi evropskou a muslimskou civilizací, zároveň bude čtenáři přiblížena historie cestování do orientálního prostoru.

Characterization of thesis

The purpose of this thesis is to analyze writings of Czech travelers to the Middle East area in the second half of the 19th century. The parsing will be created on the basis of a thematic examination of the submitted texts. The base for comparacy are the records of František Klement, Jan Neruda, Josef Wunsch and Vilém Němec.

The thesis includes an excersion to the development of relations between the European and Muslim civilizations. Also the history of travel to the Oriental area will be presented to the readers.

Seznam pramenů a literatury

Prameny:

- KLEMENT, František: *Z Jaffy do Jeruzaléma*. Praha 1894.
- KLEMENT, František: *Palestýna*. Praha 1895.
- NERUDA, Jan: *Obrazy z ciziny*. Praha 1950.
- NERUDA, Jan: *Obrázky z domova i ciziny*. Praha 1983.
- NĚMEC, Vilém: *Má dobrodružství cestou do Afriky*. Praha 1923.
- NĚMEC, Vilém: *Nad rovníkem*. Praha 1921.
- NĚMEC, Vilém: *Pětadvacet let v Africe*. Praha 1930.
- WÜNSCH, Josef: *Mimochodem – Příhody a nehody z cest*. Praha 1891.
- WÜNSCH, Josef: *Z blízka a zdáli – Obrázky z cest*. Velké Meziříčí 1887.

Literatura:

- BEČKA, Jiří: *Dva z Čech budovali školu v Teheránu*. In: DUHAJSKÁ, Alena (ed.): *Dobré dílo českých rukou*. Praha 2001, s. 6–9.
- BOROVÍČKA, Michael: *Velké dějiny zemí Koruny české – Cestovatelé*. Praha – Litomyšl 2010.
- BURUMA, Ian – MARGALIT, Avishai: *Okcidentalismus – Západ očima nepřátel*. Praha 2005.
- DIBLÍK, Ondřej: *K turecké tematice v relacích českých cestovatelů do oblasti Blízkého východu v 16. století*. Bakalářská práce. Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc 2010.
- GOMBÁR, Eduard: *Úvod do dějin islámských zemí*. Praha 1994.
- HUNTINGTON, Samuel Phillips: *Střet civilizací – Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha 2001.
- KOVÁŘ, Jindřich: *Islám a muslimské země*. Praha 1984.
- KREJČOVÁ, Lenka: *Typologie českých cestopisů do Orientu v druhé polovině 19. století*. Diplomová práce. Ústav bohemistiky, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity, Tábor 2011.
- KUNSKÝ, Josef: *Čeští cestovatelé*. Praha 1961.
- KUNSKÝ, Josef: *Čeští cestovatelé*. 2. díl. Praha 1961.
- LEWIS, Bernard: *Kde se stala chyba? – Vliv Západu na Střední východ a jeho následná odpověď*. Praha 2003.

- MACKOVÁ JŮNOVÁ, Adéla – NAVRÁTILOVÁ, Hana – HAVLŮJOVÁ, Hana – JŮN, Libor: „*Krásný, báječný a nešťastný Egypt!*“ – *Čeští cestovatelé konce 19. a první poloviny 20. století*. Praha 2009.
- MARTÍNEK, Jiří – MARTÍNEK, Miloslav: *Kdo byl kdo – Naši cestovatelé a geografové*. Praha 1998.
- MARTYKÁNOVÁ, Darina: *Dětství v novém Turecku – Postavení dítěte v istanbulské muslimské rodině v letech 1850 – 1940*. *Historický obzor*, 12, 2001, č. 11–12, s. 256–260.
- MENDEL, Miloš – MÜLLER, Zdeněk: *Svět Arabů*. Praha 1989.
- MENDEL, Miloš – OSTŘANSKÝ, Bronislav – RATAJ, Tomáš: *Islám v srdci Evropy – Vliv islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*. Praha 2007.
- NAVRÁTILOVÁ, Hana: *Egypt v české kultuře přelomu devatenáctého a dvacátého století*. Praha 2001.
- NAVRÁTILOVÁ, Hana: *Krásný, báječný a nešťastný – Orient a čeští cestovatelé v 19. století*. *Dějiny a současnost*, č. 6/2009, s. 35–38.
- RATAJ, Tomáš: *České země ve stínu pŕlmesíce*. Praha 2002.
- RODR, Josef: *Příběhy z dalekých krajín*. Hradec Králové 1986.
- ROZHOŇ, Vladimír: *Cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*. Praha 2005.
- ŘEZŇÍK, Miloš: *Formování moderního národa – Evropské „dlouhé“ 19. století*. Praha 2003.
- SAID, Edward W.: *Orientalismus – Západní koncepce Orientu*. Praha – Litomyšl 2008.
- TAXOVÁ, Eva: *František Klement*. In: FORST, Vladimír (ed.): *Lexikon české literatury – Osobnosti, díla, instituce, 2/II K–L*. Praha 1993, s. 706.
- WHEATCROFT, Andrew: *Nevěřící – Střety křesťanstva s islámem v letech 638 – 2002*. Praha 2006.

Ostatní:

- MACKOVÁ, Hana – NAVRÁTILOVÁ, Hana: *Čeští cestovatelé v Egyptě – stručný přehled do roku 1918*. In: http://egyptologie.ff.cuni.cz/travel_web/cestov_pred_1918.pdf
[cit. 2014-03-28]